

MÜSLÜMAN VE ÖTEKİ -Tarihsel Perspektiften Bakış*

İmadüddin HALİL**

Çev.: Kamil GÜNEŞ***

GİRİŞ

Öteki ile diyalog, Müslümanlarla Hıristiyan ya da diğer dinlere mensup kişiler arasında karşılıklı bakış açılarının ele alındığı, araştırmaların ortaya konduğu, tavsiyelerin belirlendiği, sonra da eyleme dönük kayda değer bir yansıması olmaksızın hemen raflara terk edilecek birtakım konferanslar ya da toplantılarla gerçekleşecek değildir. Diyalog fiiliyattır, davranıştır, günlük hayatın ayrıntılarından başlayarak hürriyet, aynı vatanda birlikte yaşama, hayatta olma ve onu sürdürme gibi diğeri ile ilişkilerdeki tüm fitrî değerlerin toplamıdır. Bu açıdan bakıldığında, işte burada, fikhî donanımlar ve tarihî deneyimler seviyesinde pratik anlamıyla “diyalog” taleplerini İslâm ümmeti gibi gerçeğe dönüştürebilecek başka bir güç yoktur.

Ötekine nasıl muamele edileceğine dair çok ve seçkin fikhî verileri gözden geçirmek bu araştırmamızın konusu değildir. Sayılamayacak kadar çok tarihî delil arasından sadece kanıt olmak üzere birtakım geçmiş deneyimlere işarette bulunmak yeterli olacaktır. Bu tarihî deneyimler şüpheye mahal bırakmayacak derecede göstermektedir ki, Hıristiyan ve Yahudi gibi Ehl-i Kitap’tan olanlarla bunların dışındaki diğer din grupları, yeryüzünde hiçbir tarihî tecrübenin şahit olmadığı ve olmayacağı bir tarzda İslâm memleketinde hayat sürmüşler, kendi dinî ve medenî haklarını sonuna kadar kullanmışlardır.

* İmadüddin Halil, “el-Müslim ve'l-âhar: Ru'ye târîhiyye”, *İslamiyyetü'l-ma'rife*, Virginia, sayı: 33-34. (<http://www.eiiit.org/articles.asp?adad=282>) (12.02.2007)

** 1939 Irak Musul doğumlu olan yazar Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde İslam Tarihi Profesörü olarak görev yapmaktadır. İslam tarihi, İslam felsefesi, Tarih Felsefesi ve İslami sanat eleştirisi gibi konularda yaptığı araştırmalarla bilinmektedir.

*** Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Ana Bilim Dalı. kamilgunes@gmail.com

Konuyla ilgili olayları ele almaya başlamadan önce tekrar hatırlatmak gerekir ki, diyalog için bin toplantı da olsa, asla doğruluğunu beraberinde getirmez, ya da gerçek bir eyleme sevk etmez. Nitekim “ilkelerin” gerçekle buluşma ve “söz”ün gözle görülür eyleme dönüşmesi gücüne sahip olduğuna kesin hüküm olan “tarih”, güvenilirliğin varlığını beraberinde taşımış ve buna rehberlik etmiştir.

1. Beşer Hayatında Çeşitlilik Olgusu

Öncelikle, Kur’ânî yapılanmaların bu alanda söylemek istediği nedir? Bunların Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaki tarihî pratik dokudaki yansımaları nelerdir?

Birlik ya da çeşitlilik, beşerî alâkaların özünde mevcuttur. Bu ikisi, eğer tabiri yerinde ise bir paranın iki yüzü gibidirler. Birlik tüm yönleriyle çeşitliliği dışlamaz. Aynı şekilde kendi rolü itibarıyla çokluk da birliği dışarıda bırakmaz. Birlik ve çeşitlilik birbirine karışır ve paralellik arz ederler. Bunlardan biri diğerine tesir eder; hatta birbirlerini güç, verimlilik ve gelişme bakımlarından destekler. Bazen birbirlerini dışarıda tutmaya ve çatışmaya sevk eden kesişme durumları olsa da geniş bir açıdan bakıldığında genel durum, ilk teşekkül anlarından kıyamete kadar beşerî tecrübenin, kendi içinde farklı gelişimler, değişik ilişkiler ve türlü kanaatler sergileyen bir tecrübe olması yönündedir. Şüphesiz, makul sınırları içerisinde ve tevhidî değişmezler tutumu çerçevesinde bu farklılık, insanlık tarihine sadece benzersizlik ve ayrı bir özellik vermekle kalmamaktadır, farklılığın gücü pratikte ve sonuçta kendini göstermektedir.

Kur’ân penceresinden bakıldığında çeşitliliğin, uzun mecrası boyunca iman ve küfür ya da hak ve batıl kelimeleriyle karşı kutuplara ayrıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu ya da şu doğrudan kaynaklanarak birbirine karışan dere ve nehirler, bu mecrayı takip etmektedirler. İşte bu farklılık içerisinde tarih suyu, durağanlaşmaksızın ve acılaşmaksızın hareketine devam etmekte, bu sayede tazyikle akma ve arı olma gücünü korumaktadır.

İnsana bu ya da şu yola girmesi için hem fert hem de toplum olarak bahşedilen hür irade ve açık seçim gücü, zarurî olarak beşeriyetin tek çatı altında birleşmemesine ve tek bir kampa dönüşmeyeceğine götürür. Dünya hayatının değeri ve önemli bir yere sahip oluşu da bu farklılıkta gizlenmektedir. Allah Teâlâ’nın hikmeti, tek bir kitle ya da kamp yerine ayrılma, farklılık, çeşitlilik ve çekişmeye tanıklık etmeyi dilemiştir.

Kur’ân-ı Kerim bize, gerçeklik ve açıklık bakımından en uygun üslûpla ve pek çok tarzda bu farklılıktan söz etmektedir: *“(ey ümmetler!) Her birinize bir şeriat ve yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiği (yol ve şeriatlerde) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın”* (Mâide 5/48); *“Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek millet yapardı. (Fakat) onlar ihtilâfa düşmeye devam edecekler. Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır. Zaten Rabbin onları bunun için yarattı”* (Hûd 11/118); *“O peygamberlerin bir kısmını*

diğerlerinden üstün kıldık... Allah dileseydi o peygamberlerden sonra gelen milletler, kendilerine açık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat onlar ihtilâfa düştüler de içlerinden kimi iman etti, kimi de inkâr etti. Allah dileseydi onlar savaşmazlardı; lâkin Allah dilediğini yapar” (Bakara 2/253).

Bunun da ötesinde, beşerî tarih hareketine realist bir perspektiften bakıldığında Kur’ân birçok yerde açıklamaktadır ki, beşerî “çoğunluk”, mensup olmadığı hakkın daima karşısında durarak İslâm’a ilk giren öncü azınlık topluluğun yanında yer almamıştır. Çünkü böyle bir mensubiyet, çoğunluğun yüklenemediği çaba, fedakârlık ve bağışta bulunmayı talep etmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *“Hayır; o, kendilerine hakkı getirmiştir. Onların çoğu ise haktan hoşlanmamaktadırlar” (Mü’minûn 23/70).* Genellikle, kültürlerin farklılığı ve ırkların çeşitliliğinin ardından gelen dillerin ve renklerin farklılığı olgusu, haddi zatında Allahın bu âlemde verdiği yaratma biçimlerinden biri olan tarihî çeşitliliğin arkasında gizlenen esas etkenlerden birisidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *“Sizi topraktan yaratması, O’nun (varlığının) delillerindedir. Sonra siz, (her tarafa) yayılan insanlar oluverdiniz.* Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O’nun (varlığının) delillerindedir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır.* O’nun delillerinden biri de, gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır” (Rûm 30/20-22).*

Bu farklılığın arkasında yatan hedef hakkında Kuran şöyle buyurmaktadır: *“Eğer Allah bazı insanların şerrini bazıları ile önlemeseydi dünyadaki nizam bozulurdu. Lâkin Allah âlemlere büyük lütuf ve inayet sahibidir” (Bakara 2/251); “Eğer Allah insanların bir kısmının zararını diğer bir kısmı ile savmasaydı manastırlar, kiliseler, havralar ve Allah’ın adının çok anıldığı meşitler yıkılır giderdi. Dinine yardım edene Allah da elbette yardım edecektir. Muhakkak ki Allah pek kuvvetlidir, mutlak galiptir” (Hac 22/40).* Bunlar, kuşkusuz temel meselelerdir. Âdemoğlunun yaratılışının merkezinde bulunan bu farklılık ve rekabet, hayatın daha güzel olana doğru hareket ettirilmesini, durağanlık ve bozgunculuk konumlarının aşılmasını temin eder. Doğru yoldaki güçlere, niyetlerini tehditlere karşı kararlı hale getirmeleri için kuvvet bahşeder, Allah’ın emir ve sözlerini yeryüzünde uygulama durumunda olan İslâmî toplumun bunu gerçekleştirebilmesi için müminlere rehberlik eder.

Ayrıca, rekabet ve mücadeleyi doğuran bu farklılığın, insan topluluğunun değişik durumlarının açığa çıkarılması ve müminlerin asaletinin bilinmesi için nasıl bir canlı alan olduğunu açıklayan başka ayetler de vardır. Savaş ateşi ve onun göz alan aleviyle, altın topraktan, iyi kötüden ayrılmış ve açığa çıkmış olur; tecrübe, sağa sola hareket ederek tüm zayıfları, münafıkları, acizleri ve harekete katılmakta tereddüt edenleri şu ayette resmedilen akıbet yönünde aşağı düşüren büyük bir eleğe dönüşür: *“And olsun ki sizi, içinizden cihada çıkanları ve sabredenleri meydana çıkarana ve haberlerinizi açıklayana kadar deneyeceğiz” (Muhammed 47/31); “Ki, Allah pisi temizden ayırsın ve pis olanı üst üste koyup hepsini bir yığın*

haline getirsin ve topunu cehenneme koysun! İşte bunlar, o hüsrân içinde kalanlar!" (Enfâl 8/37).

İnsan, savaşmanın anlamıyla ilgili sık sık soru sorar, felsefeci ve düşünürler savaş görmemiş, sahasında kan dökülmemiş bir âlem tahayyül ederler; fakat mesele, birbirinden farklı ve çeşitli beşerî varlığın köklerine bağlı olduğu sürece durum hiç de böyle değildir. İnsan hayatında hareket ve öne geçme isteği bulunduğu, huzur ve bozgunculuk sınırlarının aşılması söz konusu olduğu sürece, savaş, kaçış olmayan bir devamlılık arz eder. Kur'ân'da şöyle buyrulur: *"Savaş, hoşunuza gitmediği halde size farz kılındı. İhtimal ki, hoşlanmadığınız şey sizin iyiliğinizdir ve ihtimal ki, sevdiğiniz bir şey sizin kötülüğünüzdür. Siz bilmezsiniz, Allah bilir"* (Bakara 2/216).

Şu kadar var ki, mezhepler, ırklar, diller, maslahatlar ve coğrafi çevreler konusundaki beşerî farklılıklardan ileri gelen mücadeleden söz eden Kur'ân, meseleyi savaş ve itişme üzerine indirgememektedir. Şüphesiz Kur'ân, meseleyi daha geniş bir sahaya yaymakta, beşerî farklılıklar konusunda silahı açığa çıkarmakla işe başlayıp meselenin olumlu anlamda daha geniş bir konuma erişmesi için daha başka alanlara uzanan son derece geniş ufuklar vermektedir. Bu farklılığı ortaya çıkaran durumlar, her birinin kendi mezhebi, cinsi, rengi, dili, coğrafî muhitinde kalmasıyla birlikte birbirlerine yaklaşmak, yardımlaşmak ve birbirlerini anlamak için milletler, kavimler ve halklar arasındaki karşılıklı alış-verişe dayalı beşerî ilişkilerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır"* (Hucurât 49/13).

2. Peygamber Döneminde Müslümanlar ve Ehl-i Kitap

Müslümanların tarihi, farklılık konusunda geniş bir alan sunmak, ötekini kabul etmek ve onunla karşılıklı diyalogda bulunmak üzere var olagelmıştır. Bu konudaki olaylar pek çoktur. Bundan dolayı bazısına işaret etmekle yetineceğiz. Peygamberlik döneminin hoşgörülü bir duruşla Yahudi ve Hıristiyanları zimmet ehli konumunda takdim ettiği ilk başlangıç dönemlerinden itibaren Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasındaki ilişki biçimleri anlatılmış, esasları konulmuş, biçimleri düzenlenmiştir. Gelen asırların doğruladığı bu tarih hareketi yoluna devam ettikçe, toplumsal ilişkilerin akışında etkin olan gelenek, esas ve formlar da tarihle beraber yolculuğuna devam etmiştir. Zaman zaman bu ilke ve formların dışına çıkmış olması gibi durumlar, kaidenin istisnası olmaktan öteye geçmez. Hatta kaide, asırların geçmesiyle daha da pekişmiş olur.

Gayrimüslim olan Ehl-i Kitap'a karşı Hz. Peygamber'in söylemek ve uygulamak istediği şeyler nelerdi? Açıktır ki, okuyucu, konunun detay ve inceliklerini bulmak için siyer kaynaklarına müracaat edebilir. Fakat biz sadece, Hz. Peygamber'in hicrî dokuzuncu senede Tebük Savaşının hemen sonrasında Necrân Hıristiyanları için yazdığı sözleşmeye işaret etmekle yetinmek istiyoruz. Adalet, hoş-

görü ve hürriyetin en zirve örneklerinden birini temsil eden ve az bir maddî cizyenin dışında kendilerine herhangi bir zorunluluğun getirilmediği bu sözleşmede şu ifadeler yer almaktadır: *“Necrân ve etrafı Allah'ın himayesindedirler... Onlardan herhangi bir hak talebinde bulunan kimse, haksızlık etmeden ve haksızlığa uğratılmadan bunu açıkça istesin... Onlardan hiç kimse, bir diğerinin zulmünden dolayı suçlanamaz. Bu sayfada yazılı olan şeyler, onların nasihat dinlemeleri ve hallerini düzeltmeleri durumunda Allah'ın hidayete eriştirmesine kadar daimî olarak Allah'ın himayesi ve Peygamber'in güvencesi altındadır.”* Necrân Yahudileri de bu sulha dâhildirler.

H. Peygamber'in, Hayber Gazvesinden (h. 7.yıl) sonra ve bundan sonraki yıllarda Yarımada'nın doğusundaki birtakım Yahudi topluluklarına yazmış olduğu sözleşmelere de işaret etmek istiyoruz. Akabe körfezinde Eyle yakınlarındaki Makna köyünde yerleşmiş olan Benî Cenbe'ye elçi gönderdiğinde H. Peygamber şöyle buyurmuştu: *“Köyünüze dönen elçileriniz tarafımızdan misafir edildiler, şu mektubum elinize ulaşır ulaşmaz biliniz ki emniyet içinde olacaksınız, Allah'ın ve peygamberinin koruması (zimmeti) sizlere tanınmış olacaktır. Allah'ın Resûlü sizin her türlü hata ve kusurlarınızı bağışlamıştır. Size karşı haksızlık edilmeyecek, düşmanca davranılmayacaktır. Allah'ın elçisi, kendisini koruduğu şeylerden sizi de koruyacaktır. Hurmalıklarınızdan elde ettiğiniz ürünlerin, sandallarınızla tuttuğunuz balıkların ve kadınlarınızın dokuduklarının dörtte birini vermekle yükümlüsünüz. Bundan sonra her türlü cizye ve karşılıksız işlerden muafsiniz. Buna göre eğer kulak verir, itaat ederseniz Allah Resûlü sizin ileri gelenlerinize onur bahşedecek ve suç işleyenlerinizi bağışlayacaktır. Sizin yöneticiniz ise ya sizden ya da Allah Resûlünün yakınlarından birisi olacaktır...”*

H. Peygamber, Benû Gadiya diye adlandırılan diğer Yahudi cemaatine de *“kendilerinin zimmet altında olduklarını, cizyeyle yükümlü bulduklarını ve kendilerine düşmanca davranılmayacağı”* şeklinde mektup yazmıştır. Resûlullah (s.a.v.), bu mektuplar gibi Benû Urayz için de Müslümanların himayelerinde oldukları dönemde onlara neyi ve ne kadar ödeyeceklerini ve kendilerine zulmedilmeyeceğini içeren bir mektup yazdı.

H. Peygamber Cerbâ ve Ezruh Yahudileri için şunları yazmıştır: *“Onlar, Allah ve Resûlünün güvencesi altındadırlar, buna karşın onlar her Recep Ayında halis altından yüz dinar (altın) vermekle yükümlüdürler. Allah onlardan, Müslümanlara iyi davranmaları ve onlara iyilikte bulunmaları hususu ile kendilerine sığınma durumunda kalan Müslümanlara yardımcı olmaları hususunda garanti almıştır.”* Böylelikle Peygamber (s.a.v.), bu Yahudi cemaatlerini, onlara ödemeleri zorunlu nakdî ve aynî vergiler koymak suretiyle İslâm devletindeki vatandaşlara çevirmeyi başarmıştır. Onlar da bunun karşılığında İslâm devletinin güç ve otoritesi altında himaye edilirler ve İslâm devletinin adalet ve hoşgörüsünden yararlanırlar. Yahudiler - tabiatıyla Hıristiyanlar da- bundan böyle siyasi ya da askerî kitle değil, vatandaş olmuşlardır. İslâm devleti içinde haklarını elde ederler ve hiç kimse onlara herhangi bir kötü muamelede bulunamaz. İbn Hişam'ın es-Sîra ve Vâkıdî'nin Meğâzî'sindeki bilgilere bakılırsa, bunlardan bazıları Medine'ye dönmüşlerdir.

Hz. Peygamber'in, Hayber Savaşından sonra Yahudilere müsamahakâr davrandığına ilişkin pek çok rivayet ve tarihî belge vardır; hatta Peygamber (s.a.v.) valisi Muaz b. Cebel'e: "*Yahudileri Yahudiliklerinden vazgeçirmek gibi bir yola başvurulmaması*" konusunda uyarıda bulunmuştur. Bahreyn Yahudilerine işte böyle muamele edilmiştir; çünkü onlar sadece cizye ödemekle yükümlüdürler, bunun dışında atalarının dini üzere kalmakta serbesttirler. Daha sonra eşsizlik ve parlaklık bakımından risalet döneminin şahit olduğundan daha aşağı kalmayan bir tarzda, Müslümanlarla ötekiler arasındaki insanî ilişkilerin nasıl uygulamaya konduğunu İslâm Toplumuna göstermek üzere Raşit Halifeler geldiler. Yeni dönem ise yeryüzünün doğusu ve batısında İslâmî fetihler ve genişleme asrı oldu. İslâm'ın ulaştığı geniş topraklar Yahudi, Hıristiyan, Mecusî ve diğer din mensupları gibi pek çok grupları içine almış oldu. İslâm Toplumunu, bu fetih hareketiyle birlikte pek çok ırk, din, kavim, cemaat, mezhep, fırka ve eğilimi barındıran evrensel bir topluluğa dönüştü. Biz, öncelikle fetih faaliyetlerinden hareketle bu gruplarla karşılıklı ilişkinin nasıl gerçekleştiğini, sonra da İslâmî varlığın istikrarını ortaya koymak istiyoruz. Soru şudur: Müslümanlar, yeni evrensel toplumlarında mezhebî çeşitliliğin tehditlerine karşı cevap verebilecek durumda mıdır?

Diğer mezhep mensuplarıyla muamelelerinde Müslümanların takip ettiği insanî yöntemler hakkında belge ve metinlerle destekli bir tahlili içeren, bizim de bu bağlamda pek çok tanıklığına başvuracağımız "*The Preaching to Islam (İslâm'a Davet)*" adlı meşhur kitabında Sir Thomas Arnold şöyle demektedir:

"Hîre ehli, mallarını takdim ettiklerinde, -rivayette ittifak vardır- bu cizyeyi, kendilerini, zalimlik yapan Müslüman ya da diğer yöneticilere karşı korumaları şartıyla verdiklerini açıkça belirtmişlerdir. Halid'in, Hîre yakınlarındaki belde ahalileriyle yaptığı sözleşmelerde "eğer sizi korursak cizyeyi alırız, değilse almazız" şeklinde kayıt düşmesi de aynı çerçevede vaki olmuştur. Müslümanların bu şartı açıkça itiraflarının kapsamına Halife Hz. Ömer'in yönetiminde vuku bulan şu olaydan hareketle de bir yargıda bulunmak mümkündür: İmparator Heraklyüs, Müslüman kuvvetleri durdurmak için büyük bir kuvvet topladığında, Müslümanların, kendilerini çepeçevre saran bu durumdan dolayı tüm kuvvetlerini savaş alanına toplama gerekliliği sonucu çıkmıştı. İslâm ordusu komutanı Ebu Ubeyde bu durumu anlayınca Şam bölgesinde fethedilmiş şehir valilerine bir mektup yazmış ve onlara bu bölge halkından toplanılan cizyeleri geri vermelerini emretmiştir. Bu bağlamda Ebu Ubeyde orada yaşayanlara şunları yazmıştır: "Biz size mallarınızı geri veriyoruz; zira bize karşı çok büyük sayıda ordu toplanmış olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Siz bu malları bize, sizi korumamız şartıyla vermiştiniz, biz ise şu an bunu yerine getiremiyoruz. Buna göre şartımıza bağlı kalarak sizden aldığımız malları geri veriyoruz. Allah, bize yardım eder galip gelirsek aramızda yazdığımız şeyler geçerlidir." Ve böylelikle devlet malından oldukça önemli bir meblağ kendilerine iade edilmiştir. Hıristiyanlar da buna karşılık Müslüman liderlere hayır dualarda bulunmuşlar ve "Allah sizi Rumlara galip kılsın,

sizi bize tekrar döndürsün, şayet Rumlar bu durumda olsalardı bize hiçbir şey vermedikleri gibi elimizde kalan her şeyi de almış olurlardı” demişlerdir.”

“Nesturî tarihi, dinî hayatlarındaki büyüleyici canlanmayı ve Müslümanlara tebaa olduklarından beri dirilişe geçtiklerinin değişik yönlerini açıkça ortaya koymaktadır. Pers (İran) hükümdarları bu gruba kimi zaman iyi davranıyorlar, kimi zaman da zulmediyorlardı. Nesturîlerin önemli bir kısmı Pers hükümdarlarının hâkim olduğu illerde oturuyorlardı. Çok ağır şartlarda bir hayat sürüyorlardı. Nesturîler, savaşın kendilerini İranlılar ile Bizanslılar arasında bıraktığı ve İranlıların kendilerinden, düşmanlarına karşı Hıristiyan desteği verdiklerine dair şüphe besledikleri bir dönemde çok katı ve sert muamelelere boyun eğmek durumunda kaldılar. Fakat onlar, oturdukları beldelerde özledikleri güven ortamını ancak Halifeler döneminde bulabilmişlerdir. Bu dönem onlara kendi dinlerini dış topraklarda propaganda etme amacıyla gezmelerine imkân vermiş, onlar da Çin ve Hint beldelerine dinî heyetler göndermişler, ayrıca buradaki insanlardan her biri sekizinci milâdî asırda başpiskoposluk mertebesine erişebilmişlerdir. Bu zaman dilimi içinde Nesturîlerin konumları Mısır’da da sağlamlaştı. Daha sonra Hıristiyanlık inancını Asya’da yaydılar. On birinci asır geldiğinde Tatarlar arasında Hıristiyanlığı kabul eden pek çok kişiyi kendi saflarına çektiler. Diğer Hıristiyan grupları bu denli sağlam bir gelişme göstermede başarısız oldularsa bu başarısızlık Müslümanların hatası değildi. Çünkü merkezî hükümet tüm gruplara eşit seviyede müsamaha gösteriyor, hatta bu Hıristiyan grupların birbirlerine olan zulmünden onları alıkoyuyordu. Beşinci milâdî asırda Nesturî bir piskopos olan Barsavma, Pers kralını Ortodoks kilisesine karşı şiddetli zulüm işlemeye kışkırtmıştı. Bu, onun Pers’e yakınlığını kullanarak Nesturîliği öne çıkarması ve kendi ilkelerinin onların ilkelerine daha yakın olduğunu açığa vurması sayesinde olmuştu.”

“Denilir ki, Ortodoks kilisesine mensup sayıları 7800’ü bulan bir kitle ile pek çok sayıda dinsiz bu zulüm sırasında kesilmişlerdir. Pers kralı II. Hüsrev Pers topraklarında Herakliyüs ile savaştıktan sonra Ortodokslara diğer bir zulüm yaşattı. Bu zulmün sebebi ise Kralı, Ortodoksların Bizanslılara sevgi gösterisinde bulduklarına ve onlara meylettiklerine ikna eden Yakubilerden birinin teşviki idi. Fakat Müslümanların ortaya koyduğu esaslar başkalarınınkinden çok farklı idi. Çünkü bizim için çok açıktır ki Müslümanlar, tebaaları olan Hıristiyanların hepsine adalet ve ölçüyle muamele etme hususunda ellerinden geleni yapmışlardır. Mesela, Mısır’ın fethinden sonra Yakubiler, Bizans güçlerinin uzaklaştırılmasını Ortodoksların kiliselerini talan etmek için fırsat olarak değerlendirmiş; fakat daha sonra Müslümanlar bu kiliseleri, Ortodoksların, mülkiyetlerinin kendilerine ait olduğunu ispatlamalarından sonra hak sahiplerine iade etmişlerdir.”

“Hıristiyanların Mısır’da İslâm’a dönmelerinin zulümle herhangi bir ilgisi yoktur. Ana tarih kaynaklarından öğrendiğimiz şey şudur: Patriklik makamının boşaldığı bir sırada Hıristiyanlar, kendi ibadet yerlerini yapma hususunda gerçek

bir hürriyetten yararlanmışlar, kiliselerinin tamiri hatta yeni kiliseler yapılması konusunda kendilerine müsamaha edilmiştir. Onlar, kendilerinin eşek ve katırlara binmelerini buyuran kayıt ve şartlardan kurtulmuş, kendi özel mahkemelerinde yargılanmışlardır. Rahipler cizye vermekten muaf tutulmuş, kendilerine özel imtiyazlar verilmiştir.”

3. İslâm'dan Önceki Dönemde Ehl-i Kitap'ın Başına Gelenler

Burada Thomas Arnold'un uzun uzadıya sözünü ettiği durumlara kısaca bir göz atmakla yetinmiş olacağız. Söz konusu deliller, ilmin kıymetini takdir eden, akîde ve tarihimize ilgili yorumlarında Batılılar arasında alışık olmadığımız türden bir araştırmacının kaleminden çıkan bu kitabı -belgeyi- gözden uzak tutmayı imkânsız kılmaktadır.

Diğer toplumlarda hâkim dine mensup olanlarla azınlık durumundaki yeni yayılan din ve mezhepler arasında olan şey neydi?

Gustave Le Bon şunları söylemektedir:

“Mısırlılar, Hıristiyanlığı kabule zorlanmışlar, ancak Mısır bu yüzden büyük bir çöküş yaşamıştır; Mısır'ı bu durumdan ancak Arap fethi kurtarmıştır. Çile ve mutsuzluk, bu dönemde pek çok dinî ihtilâfa sahne olan Mısır'ın çektiği zahmetlerden kaynaklanmıştır. Mısırlılar bu ihtilâflardan dolayı birbirleriyle savaşıyor, birbirlerine lanet okuyorlardı. Dinî parçalanmışlıkların yiyip tükettiği ve yöneticilerin bitkin düşürdüğü Mısır, kendilerini yöneten Rum idaresine nefret besliyor ve zalim Bizans Kayserlerinin pençelerinden hürriyetlerine kavuşacakları zamanı dört gözle bekliyordu.”

Nedvî şunları anlatmaktadır:

“Hıristiyanlık hakkında ve bu dinin kendi içinde ümmetin düşüncesini meşgul eden ve zekâsını boşu boşuna harcayan pek çok kalamî tartışmalar patlak verdi. Durum, birçok kez kanlı savaflara; öldürme, birbirini yok etme ve cezalandırmaya; saldırı, yağma ve birbirini helâke kadar vardı. Okullar, kiliseler ve evler birbirleriyle çekişen askerî karargâhlara çevrildi. Beldeler iç savaflara sürüklendi. Bu dinî ihtilâfın en şiddetli görünüşleri, Şam Hıristiyanları ve Roma Devleti ile Mısır Hıristiyanları arasında veya daha açık bir ifade ile Melkânîler ve Monofizitler arasında cereyan edenlerdi. Altıncı ve yedinci asırlarda bu iki grup arasındaki ihtilâf daha da şiddetlendi, hatta sanki rakip iki din arasında bitmeyen bir savaşa ya da Yahudi ve Hıristiyanlar arasındakine benzeyen bir ihtilâfa dönüştü. Her grup diğerinin bir hiç olduğunu söylüyordu. Mısır, tüyler ürperten iğrençliklere şahit oldu. İnsanlar önce işkencelere tabi tutuluyor, sonra da yakılarak öldürülüyorlardı. Meşaleler tutuşturuluyor, hain canilerin üzerine iki tarafından da yağ akana kadar ateş tutuluyordu. Mahpus kumla dolu bir torbaya konulup denize bırakılıyordu. Daha pek çok çirkin işkenceler yapılıyordu.”

Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında daha korkunç olaylar yaşandı. Meselâ Phocas'ın (M. 610) hâkimiyetinin son senesinde Yahudiler Antakya'da Hıristiyanlara saldırdı. İmparator, ayaklanmalarını bastırmak üzere komutanı Bono-

sus'u gönderdi. O da gitti ve görevini eşine az rastlanan bir acımasızlıkla yerine getirdi; tüm insanları kılıçtan geçirerek, asarak, boğarak, işkence ederek, azılı vahşî hayvanların önüne atarak öldürdü. Yahudilerle Hıristiyanlar arasında bu tür olaylar defalarca meydana geldi. İşte iki tarafın birbirine muamelelerinden Mısırlı tarihçi Makrîzî'nin kaydettiği bir örnek:

“Roma İmparatoru Phocas döneminde Pers hükümdarı Kısra, birliklerini Şam ve Mısır topraklarına gönderdi. Birlikler, Kudüs ve Filistin kiliselerini ve tüm Şam beldelerini yakıp yıktılar, tüm Hıristiyanları öldürdüler; Hıristiyan avı çerçevesinde Mısır'a girdiler ve orada da pek çok Hıristiyan öldürdüler, sayılamayacak derecede esir aldılar. Perslerin Hıristiyanlarla olan savaşlarında ve kiliselerinin tahrip edilmesinde Yahudiler kendilerine yardım ettiler ve Pers topraklarına yönelerek Hıristiyanlara her türlü kötülüğü yaptılar, onları büyük zararlara uğrattılar, Kudüs'te iki kiliseyi harabeye çevirdiler, yerleşim yerlerini yakıp yıktılar, Kudüs Patriğini ve yakınında olan pek çok kişiyi esir aldılar... Bu arada Herakliyüs, Roma'ya kral olmuş, Pers'e galip gelmişti. Sonra Kostantiniyye'den Şam ve Mısır topraklarına düzen vermek ve Pers'in tahrip ettiği yerleri yenilemek üzere yola çıktı. Taberiye ve diğer bölge Yahudileri de Herakliyüs'ü karşılamak üzere harekete geçtiler, kendisine değerli hediyeler takdim ettiler ve söz verdirterek kendilerini korumasını talep ettiler. Herakliyüs bundan sonra Kudüs'e girdi, Hıristiyanlar kendisini İnciller ve haçlarla karşıladılar. Herakliyüs, Kudüs şehrini ve kiliseleri harap bir vaziyette buldu. Bu durum onu çok üzdü. Hıristiyanlar, Yahudilerin Perslerle birlikte isyan ettiklerini, onların Perslerden daha fazla zarar verdiklerini İmparator'a anlattılar. Herakliyüs'ü onlara karşı savaşa tahrik ettiler, savaşı alayıp pulladılar. İmparator, Yahudileri koruyacağına dair teminat verdiği gerekçeyle onlara karşı çıktı. Bunun üzerine Hıristiyan rahip, patrik ve keşişleri Herakliyüs'e, Yahudileri öldürmesinin bir günahı olmayacağına dair fetva verdiler. Herakliyüs Hıristiyan din adamlarının sözlerini ciddiye aldı ve Yahudilere karşı orada bulunanların hepsini yok ettiği bir savaş yaptı, hatta kaçan ve gizlenenler dışında Mısır ve Şam'daki Roma topraklarında hiçbir Yahudi kalmadı.”

Müslümanlara hâkimken Hıristiyanların yaptıklarına gelince, *Nihâyetu'l-Endelüs ve tarihü'l-Arabî'l-mütenassırîn* adlı kıymetli kitabında Muhammed b. Abdullah İnân'ın bize delilli ve ilmî bir tarzda tafsilatlı olarak anlattığına göre İspanya yönetimi ve kilisesinin engizisyon mahkemeleri aracılığıyla, son siyasî kaleleri Gırnata'nın düşmesinden sonra Endülüs'te geride kalan Müslümanlara neler yaptıkları ile Haçlı sömürgeci güçlerin son asırlarda Asya ve Afrika'da Müslüman halklara, Hıristiyan Afrikalı güçlerin oradaki Müslümanlara neler yaptığına işaret etmemiz yeterli olacaktır.

4. Ehl-i Kitap'ın İslâm Toplumundaki Ayrıcalıkları

İslâm Toplumunun karmaşa ve genişlemenin arttığı, yeni bir medeniyet ortaya koyma eğilimlerinin yükselerek devam ettiği ve bunlarla beraber idarî kurumların olgunlaşip geliştiği Emevîler dönemi ve bunu takip eden Abbasî devirle-

Muaviye ve Abdülmelik'in saraylarında tecrübe edildiği gibi birtakım münakaşalara şahit olmuştur. Nesturî Patriği Timoteos milâdî 781 yılında Halife Mehdî'nin huzurunda metni bugüne kadar muhafaza edilmiş Hıristiyanlığı savunan bir konuşma yapmıştır. Milâdî 819 yılında Halife Me'mun'un huzurunda cereyan edip İslâm ve Hıristiyanlığın güzellikleri arasında mukayeseyi konu edinen bir tartışmanın varlığından açıkça haber veren el-Kindî'nin risalesi bize kadar ulaşmıştır.”

“Kitab-ı Mukaddes'in hem Eski Ahid hem Yeni Ahid'inin bilinen Arapça tercümeleri vardır. Burada Ahmed b. Abdillâh b. Selâm diye bilinen birinin Harun Re'î'nin yönetimi döneminde Tevrat'ı Arapçaya tercüme etmiş olduğu hakkında dair zikredilen birtakım haberler vardır. Aynı şekilde milâdî yedinci asrın son kısmında Tevrat'ın bazı kısımlarını Arapçaya çevrilmiş olduğu ispat eden nakillere de sahibiz.”

“Dahası biz dokuzuncu milâdî asrın ikinci yarısında ortaya çıkan Abdûn b. Sâid gibi Hıristiyan vezirleri tanıyoruz... Muttekî'nin Hıristiyan bir veziri vardı Aynî şekilde Büveyhî oğullarından birinin de vezirlerinden biri Hıristiyan idi. Mu'tezelî, Müslüman ordusunun harp okuluna Hıristiyan bir başkan atamıştı Bu tür yüksek makamlara erişen Hıristiyanlar, Müslüman meslektaşlarından görmüş olduğu ikram ve izzetin benzerine nail olmuştu

üzere arz-ı endam eylediğinde sırma işlemeli ipek elbiseler giyer, bir grup süvari etrafını çepeçevre sarar, bir uşak önünden hareket ederek avazının çıktığı kadar yüksek bir sesle: “*Davud neslinden gelen efendimiz için yol açınız*” diye bağırdı.”

Emevî ve Abbasî dönemleri için söylenen şeylerin bunu takip eden Fatimîler, Eyyübîler, Memlûkler ve Osmanlılar dönemleri için de söylenmesi mümkündür. Keşke Ehl-i Kitap’tan bu ya da şu grubun takındığı alenî düşmanca tavırlar sebebiyle bir seferliğine şiddet içerikli bazı öfkeli tepkiler olmasaydı... Ne var ki, bu Ehl-i Kitap grupları, Müslümanları perişan etmek ve ortadan kaldırmak amacıyla gelen düşmanlarına destek verdiler, Müslümanların inançlarını yıkmak ve mülklerini ellerinden almak için gizli ve açık plân ve anlaşmalar yaptılar. Burada birisi şöyle söyleyebilir: Genelde Şam, Cezire, Musul ve Irak Hıristiyanlarının takınmış olduğu birtakım düşmanca tutumlar Moğol savaşı belası süresince olmuştur, bu süreçte bazı Ehl-i Kitap grupları, savaşçıları memnuniyetle karşılamış ve birlikte yaşamış oldukları Müslümanlara karşı düşmanlarla işbirliği yapmışlardır. Savaşçıları onları himayelerine almışlar, hâkim oldukları varsayımıyla onları istihdam etmişler, uzun asırlar boyunca hürriyet içinde ve kardeş gibi yaşadıkları Müslümanların cesetlerini parçalamak üzere onları vahşi hayvan pençeleri gibi kullanmışlardır. Aynı şekilde Osmanlı dönemi boyunca Yahudi ve Hıristiyan cemaatlerin uygulamaya koyduğu o acı tecrübeleri ve Osmanlı’nın buna nasıl karşılık verdiğini de hatırlamamız mümkündür... Fakat bu durumlar son tahlilde ve Müslüman toplumların tarih boyunca ortaya koyduğu hareketlere şümüllü bir bakışla bakıldığında istisnalardan ya da bembeyaz parıldayan geniş bir sayfada küçük siyah lekelerden başka bir şey değildir. Diğer toplumlarda ise tamamen aksine olarak, hâkim din yandaşları ile muhalifleri arasındaki hürriyet, adalet ve fırsat eşitliği gibi durumlar kin ve öfke kusan bir sayfada istisnâ beyaz noktalar gibi durmaktadır.

Şaşırtıcıdır ki, haçlı savaşları dönemi yaklaşık iki asır devam etmiş bir süreçtir. Bu savaşlarda haçlılar İslâmî olan ne varsa hepsine karşı taassup ve nefret taşıyorlardı. Bunlar, İslâm Toplumunun emniyetini mahvetmeye ve bağnaz Kilisenin çıkarı için İslâm toplumunu dininden etmeye gelmişlerdi. Bu acı tecrübe, yönetimleri ve Müslüman topluluklarını bağnazca bir fiilî karşılık vermeye sevk etmedi. Müslümanlar kılıçlarıyla sefer ederlerken kumandanları, onları yerli Hıristiyan halkla kendileri arasında bir tefrika yaratmamak üzere yönetip yönlendiriyorlardı; hâlbuki bu gruplar, alenî olarak düşman savaşçılarla yardımlaşmışlar, onlara olanca desteklerini vermişler, İslâm ve Müslümanların helak olmaları için onlarla işbirliği yapmışlardı.

İyi bir talihtir ki, aslında taassup ve mezhepçilik noktasından hareket eden savaşçılar, bu taassupçuluğu bizzat Ortodoks Bizanslılardan başlayarak yerel Hıristiyan gruplara varıncaya kadar aynı inancı paylaştıkları, fakat Katolik olmayıp diğer Hıristiyan mezhebe mensup yoldaşlarına karşı da uygulamışlardır. Savaşçıların büyük çoğunluğu Katoliklerin sancağı altında harbe katılmışlardı. Eğer

bu taassup olmasaydı bu iki Hıristiyan grup arasındaki yardımlaşma alanı daha büyük ve kaba sonuçlara götürecektir kadar genişlerdi.

Mühim olan bizim, bu haçlı savaşları boyunca İslâm Toplumunun dokusunda, köklerinde dinî taassubun olduğu bir savaşa, karşı tepki olarak hizipçi lekelere şahit olmamızdır. Biz, yeryüzünde Müslümanların kendi yoldaşlarına karşı işledikleri ne bir kıyım, ne de aynı vatanda birlikte yaşadıkları Müslümanlara ve zimmet altındaki diğer gruplara karşı yaptıkları intikam dolu, kontrolsüz bir eylemi asla işitmedik!

Şüphe yok ki, İslâmî olmayan unsurlar karşısında İslâm toplumunun şahit olduğu bu açıklık ve Müslümanların bu gruplara bahşetmiş olduğu açık fırsatlar, bazı zümreleri -gördüğümüz üzere- hoşgörü ortamını istismar olarak değerlendirmesi mümkün olan tavırlara, fırsat buldukça Müslümanlara kara çalma girişimlerine ve bazen iktidar, bazen akîde, bazen de bizzat toplum düzeyinde tahripkâr girişimleri hayata geçirmeye sevk etmiştir. Biz burada -aynı şekilde misal olarak- İbn Sebeci girişimlerden başlayarak Osmanlı Hilâfetini düşürmek için Dönemlerin entrikalarına kadar Yahudi grupların yaptıklarını da hatırlamak istiyoruz. Abbasiler döneminde bazı Mecusi grupların, hem Arapları hem de Müslümanları hedef alan Şuûbiyye hareketinin omurgasını teşkil eden konularda yaptıklarını da hatırlamakta yarar vardır.

Fakat inanç yönünden kendilerinden farklı olanlara insanî davranmalarından dolayı Müslümanların uğradıkları zararlar, fırsatı ganimet bilip hemen tahrip, entrika ve kuşatmaya alma gibi girişimlerde bulunan düşmanlarının onlara tarihleri boyunca yaşattıkları tehlike ve sıkıntılar, Müslümanların uzun süren toplum hayatlarında esas aldıklarının dışındaki davranış biçimlerine, Allah'ın kitabının ve Resûl'ün sünnetinin getirip onlara göre eğittiğinin dışındaki gelenek ve ataların tecrübelerine dayanmayı asla meşru hale getirmez.

Ne kadar iğrenç olursa olsun kısmî zararlar, insanî boyuta yönelik büyük zararlarla nispetle daha hafif kalır. Eğer kin, hizipçilik, makul ve gerekçelendirilebilir olmaktan uzak bir tavırla İslâm kendini sağlama alma gayretine girseydi, diğer dinlerden önce kendisi zarar görmüş olurdu. Şayet İslâm Toplumunu, Allah Resûlü'nün öğrettiği asil ve parlak geleneklerinden çıkmış olsaydı bizzat insanın kendisi kurban olmuş olurdu. Zira İslâm tarihinin dışında eski ve yeni beşer tarihinde muhaliflerin fikirlerine bu denli saygı gösterilen, inançları korunan ve hakları himaye edilen herhangi bir döneme rastlamak mümkün değildir. Bilakis muhalif gruplar, İslâm tarihi dışında, tamamen aksi olarak esaret, rezalet ve zararın hedefi haline gelmişlerdir. Hatta temizlenme ve yok edilmeye karşı karşıya kalmışlardır.

Komutan Peygamber (a.s.) asrından Osmanlıların düşüşüne kadar hiçbir İslâmî fethin hedefi, bazılarının önceden düşündürmeye ya da düşünmeye çalıştığı şekilde İslâmî akîdelerin zorla kabul ettirilmesi olmamıştır. Müslümanların amacı yeryüzünde liderlik ve İslâmî metodu yaymaktır. Bu, liderliğin sahte rab-

lerden ve tağutlardan kurtarılması, sonra da Allah'a ve ahiret gününe inanan, yeryüzünde büyüklük taslamayan ve fesat peşinde koşmayan insanlara verilmesi için çok önemli bir girişimdir.

Bu hedef, söz konusu liderliğin gölgesi altında ve insanların kendi çabalarıyla gerçekleşmiştir. İnsanlar, istedikleri akîdeye bağlı olma hususunda herhangi bir baskı ya da aksi tesir altında kalmaksızın tamamen serbest bırakılmışlardır. İslâm inancı, en yüce, en layık ve hangi açıdan ele alınırsa alınsın insan ihtiyaçlarıyla en uyumlu bir inanç olunca, insanlar arasında yayılması ve hem fertlerin hem de toplulukların ilk bakışta şaşkıncı gelen bir süratte İslâm'a bağlanmış olmaları çok normaldir. Bununla beraber işin içine dalınca İslâm'a mensup olmak ve akîdesinde karar kılmak suretiyle görüşleri aniden kesen bu hızlı kabullenişin birtakım mantıkî uzantıları da kendini göstermektedir. Şüphesiz ki bu, İslâm inancının sahip olduğu son derece etkin bir yöndür; en ileri durumlarında bile insan ihtiyaçlarına son derece dengeli, ölçülü ve uyumlu bir şekilde hayatî bir cevap verir, işte bu dinin gerçekleştirdiği bir şeydir.

Daha önce de belirttiğim gibi önde gelen bir Batılı olan Sir Thomas Arnold uzun yıllarını bu meseleyi incelemeye hasretmiştir. Daha sonra da meşhur kitabı "*İslâm'a Davet*"te şüpheye mahal bırakmayacak tarzda bir açıklıkla ve ilmî bir şekilde hakikatlere dayanarak konuyu ortaya koymuş, tevil, kayırcılık, kötü niyet ve hevadan uzak kalarak meselenin çerçevesini belirlemiştir. Burada, İslâm'ın yayılışında dayanmış olduğu davranışçılık kuramında insanî boyutu tekit eden bir örnek olmak üzere bu araştırmacının sunmuş olduğu bazı tanıklıklarla yetineceğiz. Sir şöyle demektedir:

"Hıristiyanlarla Arap Müslümanlar arasında gerçekleşen samimî ilişkilerden hareketle gücün, insanların İslâm'a dönmelerinde asla etkin bir rolünün olmadığı değerlendirilmesinde bulunmamız mümkündür. Bizzat Muhammed (a.s.)'ın kendisi bazı Hıristiyan kabilelere söz vermiş, onların himayesini uhdesine almış ve dinî ayinlerini icrada onlara hürriyet bahşetmiş, aynı şekilde Hıristiyan din adamlarına güven ve huzur içinde hukuklarından ve eski nüfuzlarından faydalanma imkânını sağlamıştır."

"Kuzey Arabistan taraflarında ikamet eden Hıristiyan Arap kabileleri arasında Hıristiyanlığın son bulmasıyla ilgili rivayetler daha fazla tafsilata ihtiyaç bırakmamaktadır. Açıktır ki onlar, barışçıl birleşme diye adlandırdıkları bir yolla ve hiç kimsenin rahatsız olmadan gerçekleştirdiği bir yöntemle kendilerini çepeçevre sarmış olan İslâm toplumuyla karışıp kaynaşma noktasına gelmişlerdir. Eğer Müslümanlar, İslâmî otorite altında bir araya geldikleri ilk aşamada Hıristiyanları zorla İslâm'a girdirmeye çalışsalar Hıristiyanların, Abbasî halifeleri dönemi dâhil, Müslümanların arasında yaşamaları mümkün olmazdı."

"Hıristiyan Araplara karşı muzaffer olan Müslümanların bu birinci hicrî asırda ve devam eden zamanlarda açıkça sergilediği müsamahaya dair sunmuş olduğumuz misallerden, İslâm'ı seçen bu Hıristiyan Arap kabilelerinin imanları-

nın kendi hür irade ve istekleriyle olduğu şeklinde doğru bir sonuç çıkarabiliriz. Günümüzde Müslüman gruplar arasında yaşayan Hıristiyan Araplar da bu hoşgörüyü şahittirler.”

“İslâm Orduları Ürdün Vadisine ulaştığında ve Ebu Ubeyde ordugâhını Fahl’de kurduğunda bu bölgedeki Hıristiyan ahalisi Araplara şöyle bir mektup yazmıştı: ‘Ey Araplar! Sizler bize, aynı dini paylaşırsanız da, Rumlardan daha sevimlisiniz. Sizler, daha iyi anlaşabileceğimiz insanlarsınız, bize daha merhametlisiniz, bize zulmetmekten uzaksınız, bizi yönetmek için daha iyisiniz. Ne var ki Rumlar bize ve topraklarımıza hâkim oldular.’ Hıms ahalisi şehirlerini Herakliyüs ordusuna karşı kapattılar ve Müslüman yönetimlerinin kendilerine Yunanlı zulmü ve despotluğundan daha hoş ve sevimli olduğunu bildirdiler.”

“Müslümanların, cesaretleriyle süratli bir şekilde hâkim olduğu Bizans Devleti vilayetleri, kendi içlerinde Yakubî ve Nesturîler arasındaki yaygın görüş ayrılıkları sebebiyle uzun asırlardır tanıklık etmedikleri hoşgörü ortamından faydalandıklarını görmüşlerdir. Müslümanlar, Hıristiyanların dinî ayinlerini icra etmeleri hususunda hoşgörüyle davranmışlar, bu konuda Hıristiyanlar herhangi bir müdahaleye maruz kalmamışlardır -birbiriyle rekabet halinde olan din ve mezhep taraftarları arasındaki herhangi bir sürtüşmenin Müslümanları alıkoyduğu bazı durumlar istisna olmak kaydıyla... Hıristiyanlara, hiç kimsenin taarruzda bulunması söz konusu olmaksızın dinî ayinlerini yerine yetirme hoşgürüsünü göstermişlerdir. Arapların, fethettikleri şehir halklarına vermiş olduğu sözlerden, onların hem ruhlarını hem de memleketlerini himaye edeceklerine dair taahhütlerinden, itaat etme ve cizye verme karşılığında kendilerinin dinî açıdan tamamen serbest bırakılmasından hareketle de -yedinci asırda dikkat çeken- bu hoşgörü konumuna hükmetmek mümkündür.”

“Hz. Ömer, mukaddes beldeleri Patrik’in kendisine eşlik etmesiyle birlikte ziyaret etmiştir. Anlatılır ki, ikisi Kıyamet Kilisesi’nde buldukları bir sırada namaz vakti girmişti. Patrik, Hz. Ömer’e namazı Kilise’de kılmasını önerdi. Fakat Hz. Ömer, bir müddet düşündükten sonra, eğer bunu yapacak olursa Müslümanların, buranın namaz için ibadet mahalli olduğu hususunda diğerlerine çağrıda bulunacakları gerekçesiyle mazeret beyan etti.”

“Hıristiyanlar, Müslüman kılıçlarının kefil olduğu himaye karşılığında dinlerinin orduda hizmet etmelerine engel olduğu diğer ehl-i zimmet ile birlikte cizye ödüyorlardı.”

“Hıristiyanlar, kendi cemiyetlerinde hayatlarını güven içinde ve memleketlerinde mutlu bir biçimde, Müslümanların kendilerine dinî düşünce hürriyetini bahşetmiş oldukları bu hoşgörü sayesinde yaşamış olunca, onlar da özellikle şehirlerde hilâfetin ilk yıllarında refah ve rahat bir hayattan faydalanıp istifade etmişlerdir.”

“Floransa’da Ricoldos de Monre Crucis denilen bir Dominic Kilisesi Rahibi yaklaşık XIII. asrın sonları XIV. asrın başlarında Şark beldelerini ziyaret etti, ken-

di zamanına kadar İslâm Otoritesi altında Nesturîlerin istifade ettikleri hoşgörü ruhundan söz etti ve şunları söyledi: Kadim tarihte ve güvenilen Arap eserlerinde bizzat Nesturîlerin Muhammed (a.s.) ve halifelerinin arkadaşları olduklarını, bizatihi Muhammed (a.s.)'ın halifelerine, Nesturîlere karşı bugüne kadar Arapların itinayla gözettikleri sadakati korumalarını tavsiye ettiğini okudum.”

“İslâm Yönetiminin ilk başlarında Müslümanların Hıristiyan tebaaya karşı bu tarzda genişçe yer bulan hoşgörüsüne göz attığımızda, kılıcın insanları İslâm'a döndürmede etken olduğu şeklinde şüyu bulan düşüncenin, kabulden son derece uzak olduğu ortaya çıkar.”

“Biz, Müslüman olmayan gruplara İslâm'ı kabul etmeleri için zor kullanmak amacıyla düzenlenmiş herhangi bir teşebbüs ve Hıristiyanlığı yok etmeye plânlanmış bir baskı kampanyası asla işitmedik. Şayet halifeler iki yoldan birini uygulamak istemiş olsalardı, Ferdinand ve Isabella'nın İslâm'ı İspanya'dan kolayca söküüp attığı gibi ya da XIV. Louis'nin Fransa'da Protestan mezhebini, izleyicilerinin her yerde takip edildiği bir mezhep haline kolayca getirdiği gibi veya Yahudilerin 350 senelik bir süre boyunca İngiltere'den kolayca uzaklaştırılmış oldukları gibi Müslümanlar da Hıristiyanlığı kolaylıkla silip süpürürlerdi. Asya'daki Doğu kiliseleri, Hıristiyan âlemindeki diğer kiliselerden tamamen ayrılmıştı, zira buranın hiçbir bölgesinde mezheplerin, dinin dışında olduğu iddiasıyla kendi tarafları hakkında şüphe eden hiçbir kimse mevcut değildir. Bundan dolayıdır ki, kiliselerin şimdiki ana kadar amaçlarını taşımak için sadece varlıklarını devam ettirmiş olmaları bile İslâmî Yönetimlerin genel anlamıyla sahip oldukları hoşgörü siyasetine güçlü bir delildir.”

“İslâmî fetih, Mısır'a bundan önce tarihin herhangi bir diliminde asla faydalanmadığı dinî hürriyete dayanan bir hayat getirmiştir. Amr, cizye vermeleri şartıyla onları özgür bıraktı, dinî törenlerini serbestçe yerine getirmeleri hususunda onlara garanti verdi ve böylece Roma yönetimi altındaki ağır yükten inleyen insanları sürekli müdahaleler karşısında rahatlattı. Burada, Kıptîlerin geniş bir biçimde dinlerinden dönmeleri ve İslâm'a girmelerinin, yeni yönetimleri tarafından reva görülen hoşgörüsüzlüğe dayalı zulüm ya da baskıdan dolayı olduğuna delalet eden herhangi bir şahit bulmak mümkün değildir. Bilakis bu Kıptîlerden pek çoğu, İskenderiye'nin -o vakitler Mısır'ın başkenti idi- fethedilenlere hâlâ direndikleri bir vakitte, fetih tamamlanmadan önce İslâm'a dönmüştür. Çok sayıda Kıptî de bundan birkaç yıl sonra kardeşlerinin yolu üzerinde yürümüşlerdir.”

Bunlar sadece Irak, Şam ve Mısır'dan İslâm'ın uzandığı ve ilişkiye geçtiği dünyanın diğer bölgelerine kadar belli bölgelere kısa bakışlardır. Bunlara ilâveten Arnold'un sözünü ettiği Fars şehirleri, Orta Asya, İspanya, Güney ve Doğu Avrupa, Hint, Çin ve Güney Asya gibi diğer beldeler de vardır.

5. İspanya'da Engizisyon Mahkemeleri: Başka bir durum örneği

Bu durumu, Yunan ve Roma, sonra da Bizans ve Fars asırlarından başlayarak Avrupa'daki dinî mücadele ve sorgu heyeti mahkemelerinden geçerek modern

zamana gelinceye kadar diğer taraftaki beşer tarihinin tanık olduğu akîdeye yönelik şiddet uygulama amaçlı sayısız girişimlerle bir karşılaştırma yapıyor ve aradaki farkın çok büyük olduğunu görüyoruz. Burada herhangi bir benzetme ve mukayese yapmak mümkün değildir.

Bu yönü tekit eden tarihî olaylar hakkında araştırma yapmak sözü uzatır ki, bu başka bir şeydir. Bu sebeple bu konuda önem taşıyan sadece tek bir örneğe işaret etmekle yetineceğiz. Bu örnek, İspanya'daki hâkim yönetim ve Kilise'nin, siyasî kalelerinin sonuncusu Gırnata'nın düşüşünden sonra geride kalan Endülüs Müslümanlarına yapmış olduklarıdır. Geçmişte değişik şekil ve tarzlarda yapılan, fakat bugün hâlâ cereyan eden fikrî baskı girişimlerinin bizce daha iyi anlaşılması için merhum Muhammed Abdullah İnân, "*Nihâyetü'l-Endelüs ve Târîhu'l-Arab el-mütenassırîn*" adlı kitabında, ilmin, teknolojinin, çalışma plân ve projelerindeki baş döndürücü gelişimin verilerine dayanarak verdiği bilgiler, çoğu zaman insanın manevî gücünü yok etmek, akîdesini, kanaatini ve önceki düşüncelerini boşaltmak, aklını ve vicdanını olmasını istediği şeylerle değil arzu etmediği şeylerle doldurmak gibi sonuçlara götürse de ilmî ve güvenilir bir detayla bu durumu anlatmaktadır.

Yaklaşık olarak Müslümanların Endülüs'teki sıkıntılı dönemlerinde yaşamış İspanyol bir tarihçi Kilise'nin Müslümanlara karşı maksatlarını şu sözleriyle açıklamaktadır:

"Ferdinand'ın Gırnata'yı ele geçirdiği günden beri (H.897/M.1492) rahipler kendisinden İspanya'daki Müslümanları ezmek üzere gayret göstermesini, kalmak isteyen Müslümanların ise ya Hıristiyanlaştırılmaları veya mülklerini satıp Fas (Mağrib)'a geçiş yapmaya zorlanmalarını ısrarla talep ediyorlardı. Burada onlar için Müslümanlara verilmiş sözleri bozma diye bir şey değil, bilakis ülkenin güvenliği için canlarını kurtarma ve koruma söz konusu idi. Zira Müslümanlar için Hıristiyanlarla birlikte sükûnet ve selamet içinde yaşamak artık mümkün değildi. Değilse onlar Müslüman kaldıkları sürece kendilerini din düşmanları olan Hıristiyanlara karşı düşmanlığa teşvik eden meliklerine sadakatlerini göstereceklerdi."

Bu siyaset esasen, İspanya'nın iki melikinin, V. Ferdinand ile son derece mutaassıp Katolik olan karısı Kraliçe Isabella'nın akıllarında Müslümanlara karşı hissedip besledikleri düşünceden hiç de uzak değildi. Müslümanlara verilen sözler, ırkçı siyaset amaçlarına engel olur diye asla onlara canları ve malları konusunda güvence vermiyor, Müslümanların dinleri ve düsturlarına saygı içermiyordu. Böylece Ferdinand vermiş olduğu birtakım söz ve yaptığı anlaşmaları, amaçlarını gerçekleştirmek üzere fırsat buldukça bozmaktan ve alçak siyasetine din ve takva boyası vurmaktan asla kaçınmadı.

Bu yıldırma siyaseti, yoluna çıkan her şeyi silip süpürmeye başladı. Yıkıcı hükümlerini yerine getirmek üzere kilise öğretisi (vahyi)sinin ve kral onayının destek verdiği soruşturma komisyonu, diğer isimle kutsal komisyon hızla işe ko-

yuldu. Öte yandan Gırnata'nın tesliminden daha birkaç yıl geçmemiştir ki, İspanyalıların Müslümanlara karşı besledikleri siyasi niyetler kendini apaçık göstermeye başladı. Kilise de bu siyasetin amaçlarını gerçekleştirmek üzere işin, yani vaaz, ikna ve birtakım maddî etki araçlarını kullanarak Müslümanların Hıristiyanlaştırılması faaliyetinin içindeydi.

Ne var ki bu gayretler, zikredilen sonuçları doğurmadı. O dönemde Kilise şiddet ve zor siyasetine kanat açtı, İspanya siyaseti Kilise öğretilerine teslim oldu. Müslümanlara verilen dinlerine ve dinî sembollerine hürmet gösterileceğine dair güçlü sözler hiç hatırlanmadı. Bu şiddet siyasetinin can damarını iki büyük Piskopos oluşturuyordu. Bunlar, Tuleytula Başpiskoposu (Metropoliteni) Kardinal Ximenes (Jiménez) ve engizisyon mahkemesi genel başkanı İspanya Kilisesi başı Don Dicaşisa'dır. Bu dönemde mescitler kapatılmış, Müslümanlara ibadetlerini yerine getirme yasağı getirilmiş, inanç ve hukuklarına tecavüz edilmiştir. Kardinal Ximenes (Jiménez), Müslümanları Hıristiyanlaştırma işini yapmak üzere Gırnata'ya çağrıldı. Kardinal oraya H.905/M.1499 yılı Temmuz ayında geldi ve şehrin Piskoposu Don Talavera'yı Müslümanları Hıristiyanlaştırma etkinliğinde değişik yöntemleri kullanmak üzere davet etti. Gırnata'daki Hıristiyanlaştırma hareketi özellikle buradaki mescidin derhal San Salvador adı verilen kiliseye çevrildiği el-Beyyâzin (Albaicin) bölgesinde yoğunlaştı. Bazı ileri gelen Müslümanlar bu eyleme faydasız diye itiraz ettiler. Kardinal Ximenes, on binlerce Müslüman'ın zorla Hıristiyanlaşması ile sonuçlanan dehşet verici yıldırma hareketi organizasyonuna hiç ara vermediği gibi buna başka vahşî bir iş işleyerek eşlik etti. Bu barbarca işi şu idi: Kardinal, tüm Gırnata ahalisinden ve civarından toplanabildiği kadar Arapça kitap toplanmasını emretti, şehrin en büyük meydanlarından olan Remle Kapısı Meydanında muazzam yığınlar oluşturdu ve kitapların hepsini ateşe verdi. Böylece Endülüs İslâm düşüncesinin geri kalan mirasının en son kalıntıları on binlerce Arapça kitap bu vahşî uygulamaya kurban gitti.

Gırnata'da olan olaylar diğer şehir ve kasabalarda da oldu: el-Büşşerât (Alpujarras), el-Meriyye, Besta, Âş Vadisi halkları ertesi yıl (1500 yılında) Hıristiyanlaştırılmış oldu. Hıristiyanlaştırma işi Gırnata'nın diğer bölgelerinde de yaygınlaştı. Bu ise, Müslümanların inanç yolunda kahramanlık ve fedakârlık bakımından eşsiz portrelerini sunmuş oldukları ayaklanmalar ve karşı koyma hareketleri olmaksızın gerçekleşti. Lakin Müslümanlar tamamen korumasız idiler ve Hıristiyan orduları son derece acımasızdılar ve baskıları çok şiddetliydi. Müslümanların çoğu öldürüldü, kadınları esir alındı ve birtakım yerlerde tamamen ölüme terk edildiler, çocukları ise Hıristiyanlaştırıldılar.

1501 yılı Haziran ayının 20'sinde Kilise'nin tesiriyle Ferdinand ve Isabella bir ferman verdiler. Bu fermanda Allah'ın, Gırnata'yı kâfirlerden temizlemek üzere kendilerini seçtiğinden söz ediyordu; bu ise Gırnata'da Müslüman varlığını yok etmek anlamına geliyordu. Gırnata'da bazı Müslümanlar oldukça kendilerinin diğerlerine ulaşmaları mümkün olmayacaktı; zira kalanların Hıristiyanlaşması

gecikecekti. Üstelik Hıristiyanlaştırılanların imanlarının da bozulmaması, geri kalan Müslüman muhaliflerin diğerlerinin can ve mallarının peşine düşmemesi gerekiyordu.

İspanyolların uygulamaları, Müslümanlara son derece zulmedici değişik metotlarla gerçekleşti. Bu yolda yapılan eşine az rastlanır uygulamalardan birisi Ferdinand'ın koyduğu bir kanundur. Bu kanun Müslümanların, Orta Çağlarda Yahudilere yapıldığı gibi şehir ve kasabalarda kendilerine ait özel mahallelerde zorunlu ikamete tabi tutulmalarını öngörüyordu ve geniş çaplı Hıristiyanlaştırma hareketlerinin hemen akabinde Gırnata'da uygulamaya konuldu. Aynı zaman diliminde, 1501 yılı Eylül ayında, Müslümanlara gizli ya da açık silah bulundurmalarını yasaklayan bir kanun daha konuldu, buna muhalefet edenlere ilk defasında hapis ve mallarına el koyma, sonrasında da ölüm kararı verildi.

İspanya politikası Hıristiyanlaştırılmış Müslümanların; Morisco'ların Gırnata'da toplanmalarından ve bir araya gelmelerinden korkuyordu. Bundan dolayı 1515 senesi Şubat ayında Tuleytula'da ilân edilen bir kraliyet emri çıkarıldı. Buna göre yeni Hıristiyanlaştırılmış Müslümanların Gırnata Bölgesi topraklarına girmesi kesinlikle yasaktı, buna muhalefet edenler ölümle ve mallarının müsaderesi ile cezalandırılıyorlardı. Bu kraliyet emri aynı şekilde, Gırnata'da ya da İspanya'nın herhangi bir yerinde yeni Hıristiyan olanların önceden bir izin olmaksızın herhangi bir şahsa mülklerini satmalarını da kesin olarak yasakladığını bildirmiştir. Bunu bozanlar da ölümle ve müsadere ile cezalandırılıyorlardı. Bunlar, -kraliyet emrinde de bulunduğu gibi- Hıristiyanlaştırılmış Müslümanların mülklerini satmalarının, paralarını alıp sonra da Fas (Mağrib)'a geçmelerinin ve orada tekrar İslâm'a dönmelerinin ortaya çıkmasından dolayı alınan kararlar olmuştur.

Müslüman tarihçilerden birisi Endülüs trajedisini şu etkili kelimelerle nitelemektedir: "Bundan sonra -Castilla Kralı- Müslümanları Hıristiyanlığa çağırdı, onları kabule zorladı, bu olay H.904 yılında oldu. Onlar da Hıristiyanlığa zorla girme durumunda kaldılar. Artık Endülüs tamamen Hıristiyanlaşmış oldu, insanlardan gizli olarak, kalbinde dile getirenlerden başka Endülüs'te 'lâ ilahe illallah Muhammed Resûlullah' diyen kimse kalmadı. Ezandan sonra minarelere çanlar, Allah'ın zikri ve Kur'ân tilâveti yapılan mescitlere resimler ve haçlar konuldu. Endülüs'te nice ağlayan göz, nice hüznü kalp geride kaldı; nice zayıf ve ne hicrete ne de Müslüman kardeşlerine katılmaya güç yetiremeyen nice çaresiz insan orada kaldı; kalpleri yandı tutuştu, gözyaşları sel olup aktı. Müslümanlar, kendi oğulları ve kızlarını haçlara taparken, putlara secde ederken, domuz ve lâşeler yerken, tüm kötülüklerin ve çirkinliklerin anası içkiyi içerken seyrediyorlar, ne var ki bunları engellemek için hiçbir şey yapamıyorlardı. Bir şey yapmaya çalışanlara ise en şiddetli azaplar reva görülüyordu. Ah Endülüs, bunlar ne korkunç facia! Ne büyük musibet!"

Makkarî (H.1041/M.1631), Müslümanları Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinin en açık göstergelerinden birisi olarak, onların, ibadetlerini nasıl da ancak gizli

gizli yapabildiklerini; bu amaç uğrunda Hıristiyanların pek çok Müslüman'ı nasıl da ateşte yaktıklarını; Müslümanların, bırakın herhangi bir demir parçası taşımayı, küçük bir çakı bile taşımaktan nasıl da alıkonduklarını anlatmaktadır.

Şimdi ise soruşturma komisyonu icraatlarından bir nebze olsun bahsetmek istiyoruz, Müslümanları imha etmek ve Endülüs sahasındaki İslâm köklerini söküğe atmak üzere kullanılan bu korkunç aygıttan...

Komisyon davaları veya tali soruşturmalar, bir dava devam ederken bahsi geçen süpheli bir kişiyle ilgili meselenin mahkemeye intikali ile başlar. Söz konusu meselenin belli bir şahıstan ya da isimsiz birinden intikal etmesi arasında fark yoktur. Bu durumda bildirim sahibi çağrılır, bildiklerini ve şahitlerini anlatır. Bu, giriş soruşturması olarak kabul edilir. Rahibin kabul ettiği itiraf vasıtasıyla da bildirimde bulunmak aynı şekilde mümkündür. Rahipler, inanç konularında karışık buldukları durumları divana iletiyorlardı. Bu durum, rahiplere yapılan itirafın gizlilik gerektirmesine rağmen böyleydi. Bildirimde bulunanlar, gizlilik hususunda şahitlere yemin veriyorlardı. Kendilerine, hakkında soru sorulan olaylar konusunda açıklamada bulunulmuyor, bilakis, eğer Katolik dinine ya da Engizisyon mahkemesine zıt bir şey gördüler ya da duydularsa bu konularda genel sorular soruluyordu.

Divan, aynı zamanda ihbar edilenler hakkında mahallî gizli soruşturmalar da yürütüyordu. Sonra keşif soruşturmasının neticesi, ihbar edilene nispet edilen fiillerin kendisini küfre düşürdüğünü ya da söz konusu suçu irtikâp ettiği şüphesini onaylamaları için tayin edilen rahiplere arz ediliyordu. Onların kararları davanın seyrinde takip edilecek yolu belirliyordu. Tayin edilen bu rahiplerin çoğu mutaassıp cahillerdi; bundan dolayı ahlâk ve görüşleri, hatta vicdan ve dürüstlükleri şüphe konusuydu. Çok nadir durumlar dışında görüşleri, daima mahkûm etme şeklindeydi.

Bu kararın ilân edilmesi üzerine vekil, hakkında ihbarda bulunan kimse- nin tutuklanması emrini çıkarır ve onu divanın gizli hapisanesine atardı. Küfür ya da sapıklıkla suçlananların tutulması için özel hazırlanmış ve gizli hapisaneler olarak bilinen divan hapisaneleri, son derece feci, doğrudan sorgu ve işkence odasına bitişik; derin, karanlık, haşerat ve farelerle dolu yerlerdi. Suçlananlar kalın kelepçelerle zincire vurulurlardı. İspanya Engizisyon Mahkemesi tarihçisi Lorente şöyle demektedir: Bu hapisanelerin en korkunç yanı, buralara atılan kimselerin halkın gözünden düşmeleri ve dinî olsun ya da olmasın diğer hapisanelere atılan kimselerin yaşamadığı bir utancı yaşamak zorunda kalmalarıdır. Buralarda anlatılamaz bir hüznün selinin, derin ve sürekli bir yalnızlığın içine düşüyorlardı. Davası ne kadar sürecek, bilinmiyordu. Hakkını koruyacak bir savunucudan faydalanamıyordu. Doktor Lee şunları söylemektedir: Hapse atılan kimsenin tüm mallarına el konulur ve malları hemen tasfiye edilirdi, yargılanması bitene kadar dünyayla tüm alâkası kesilirdi. Yargılama genellikle bir yıldan üç yıla kadar sürerdi ve tutuklunun ne kendisi ne de ailesi bu sürede işin nereye varacağını asla bilemezdi.

Hapishane masrafları kişinin tasfiye edilen mallarından ödenirdi ve çoğu kez yargılama süreci bu malları yutar giderdi.

Birtakım töhmetlerle suçlananlar, artık hatırdan çıkarılırdı. Bununla beraber tutuklamanın ardından kendisine devam eden üç günde üç oturum imkânı verilirdi. Bunlar ikna ya da korkutma oturumları olarak bilinirdi. Bu oturumlarda kendisinden hakikati ikrar etmesi istenir, kendisine isnat edilen suçu kabullendiğinde merhametle davranılacağı sözü verilir, yalan söyleyip inkâr ettiğinde ise şiddetle cezalandırılacağı tehdidinde bulunulurdu; çünkü mukaddes divan, suçlamada yeterli deliller olmadıkça kimseyi tutuklamazdı. Bu, sinsî ve şaşkırtıcı bir metottu. Zanlı, kendisine nispet edilen suçları temiz de olsa kabul ederse davalar kısılacak ve zanlıya hafif bir ceza verilecekti. Buna karşın, eğer zanlı (Hıristiyanlığı) inkâr ettiğini söylese kendisine ne kadar merhamet ve bağışlama vaatleri yapılırsa yapılsın ölüm cezasından kurtulamazdı. Zanlı üç oturumdan sonra heyetin istediği ikrarı yapmazsa Papaz, olay soruşturmalarında mesele nasıl gelmişse suçlama kararını öylece ortaya kordu. Ortaya konan deliller ne kadar güçsüz ve zayıf da olsa böyleydi.

Ne var ki kararın içerdiği en iğrenç şey, zanlının işkenceye gönderilmesiydi. Papazın istediği de daha çok işkenceye gönderme işiydi. Zanlı, nispet edilen suçu kabullense de böyleydi. Zira zanlının, daima bir şeyleri gizlediği ya da itirafında yalan söylediği düşünülürdü. Mahkeme, istişare dairesi heyetiyle bir araya gelerek işkence kararını çıkarırdı.

Pek çok tarihçi, uygulamaların ve işkenceyi onaylamada Engizisyon mahkemelerinin başvurduğu metotların aşırı sertliğini vurgulamıştır. Don Lorente buna şu sözleriyle katkıda bulunmaktadır: “Engizisyon mahkemesinin, zanlılara uyguladığı işkence türlerini anlatmaya dilim varmıyor. Pek çok tarihçi dikkatli bir biçimde bunları aktarmaktadır. Fakat ben, abartılı bir rivayet olarak görülmesi asla mümkün olmayan birini açıklamak istiyorum. Pek çok karar okudum, korkarak ve ürpererek titredim. Bu metotlara başvuran Engizisyon mahkemesi üyelerinin ancak ve ancak vahşet derecesinde katı adamlar olduklarını gördüm.”

“Orta asırlarda bilinen işkence türlerinin büyük bir kısmı Engizisyon mahkemelerinde uygulanıyordu. Su işkencesi bunlardan biriydi. Bu işkencede suçlu, merdivene benzer bir aletin üzerine bağlanırdı. Bacakları ve kolları, başı aşağı eğik bir tarzda bu alete iyice bağlanırdı. Sonra da kafası büyük su küplerine batırılırdı, zanlı neredeyse boğulacak hale gelirdi, yuttuğu suyun litreleri bulduğu olurdu. Caruka işkencesi vardı. Bu işkence türünde zanlının elleri arkasına bağlanır, bu bağlama el içleri ve karnı etrafında bir iple oluyordu. Askı, adamı asılı olarak ya tek başına ya da bağlanan diğer ağırlıklarla kaldırıp indiriyordu. Ayaklara kızdırılmış şişlerle işkence ediliyordu. Karın ve kalçalara kızgın kalıplar, sıkıştırıcı aletlerle kemiklerin ezilmesi, ayakların koparılması, çenenin ayrılması ve çıldırtıcı vahşî diğer yöntemler...”

“Orada işkence korku ve acılarında herhangi bir sınır tanınmıyordu. İşkence yapılırken, cellât, Engizisyon mahkemesi üyeleri ve gerektiğinde lazım olur diye tabipten başka hiç kimse hazır bulunmuyordu. Zanlı, işkenceye havale edileceği durumları bilemezdi, kendisinden belli olayları ikrar etmesi istenmez, aksine ne isterse ikrar etsin diye işkence edilirdi. Tabip bazen, zanlının hayatının tehlikeye girdiğini gördüğünde işkencenin durdurulması emrini verirdi. Fakat zanlının akli başına geldiğinde ya da kanı dindiğinde işkence yeniden başlardı.

“Zanlının itirafta bulunduğu ve hâkimlerin itirafı geçerli kabul ettikleri zaman, bunun tövbe unsuru içerdiği gerekçesiyle, işkenceden el çekilirdi. Zanlı, işkence yüklenmeye güç yetirir ve inkârda ısrar ederse bu, kendisine hiç fayda vermezdi. Çünkü hâkimler, genellikle zanlıya nispet edilen olayları kendisini mahkûm etmeye yeterli deliller olarak değerlendiriyorlar ve bu değerlendirmeye uygun olarak zanlı aleyhine hükmediyorlardı. İtirafçının işkence anında söylediklerini ertesi gün hür iradesiyle de itiraf ederek teyit etmesi gerekiyordu. Böylece itirafın sağlamlığını tekit etmiş oluyordu. Yok, eğer inkâr eder ya da başka bir yola teşebbüs ederse işkenceye tekrar dönülürdü.”

“İşkence bittikten sonra zanlı, her tarafı parçalanmış, kanı akar bir vaziyette mahkeme salonuna getirilir ve daha önce kendisine yöneltilen suçlamalara cevap vermesi istenirdi. Mahkemeye çıkarılış ve cevap istenışten sonra mesele karar vericilere havale edilir ve nihaî hükme giriş olsun diye görüşlerini belirtmeleri istenirdi. Papazların, ilk kararlarından farklı bir şey söyledikleri çok nadir olmuştur. Zanlının mahkûmiyetine hükmettiklerinde bu hüküm zanlıya ancak infaz anında tebliğ edilirdi. Bu, bilinen cezaî uygulamaların en fecilerinden biridir. Daha zanlı, gerçek gidiş yerinin neresi olduğunu bilmeden hapisten alınır, infazdan önce dinî törenlere izin verilirdi.”

“Sonra infaz alanına getirilir, burada ilk defa olarak hüküm kendilerine okunurdu. Bazen, müebbet hapis, müsadere ya da idam ile sonuçlanan tehlikeli ithamlar esnasında açık küfür görülürse ateşe atma uygulaması yapılırdı. İlk engizisyon dönemlerinde idam hükümleri daha çoktu. İnfazlar, şehirlerin en büyük meydanlarında, papazların, ileri gelenlerin resmî elbiseleriyle şahitlik ettikleri resmî törenlerde icra edilirdi. Bazen kral da törenlere katılırdı. İnfazlar genellikle toplu olarak yerine getirilirdi, belli adede ulaşmış mahkûmları yakma hükmü infaz edilir ve bazen bu sayı on’larla ifade edilirdi. Kurbanlar cenaze alayına dizilirdi, bunlar şerrin büyüklüğünden dolayı halk topluluklarının şahit olması için acele edilen umumî törenlerden sayılırdı. Bu konuda zikredilecek hususlardan biri Katolik Ferdinand’ın bu korkunç ölüm törenlerinin âşıklarından biri olduğudur. Yakma törenleri onu çok mutlu ediyordu. Engizisyon mahkemesi üyeleri her ne zaman ölüm töreni düzenleseler bununla övünürlerdi.”

“Engizisyon mahkemeleri davası, nefislerde ümitsizlik yayacak derecede ağır işliyordu. Suçlanan, bazen, davadaki hüküm ortaya çıkmadan önce hapiste ölüyordu. Mahkûmiyetle sonuçlanan hükümlerin tesiri mahkûmun ailesine, ço-

luk çocuğuna geçiyordu. Buna göre Müslümanların ailesinden halk hizmeti görevi üstlenenler varsa bunların engellenmesi, bazılarının ise özel görevlerde yıpratılmasına hükmediliyordu. Böylece mahkûmların günahı masumlara yükleniyordu.”

“Engizisyon mahkemesi üyeleri olağanüstü dokunulmazlıktan ve diğer güçlerin kendileri önünde eğildiği mutlak yetkiden faydalanıyorlardı. Bu despot mahkemelerin yaygınlaşması, otoritenin suiistimali, her hangi bir engel olmaksızın temiz insanların tutuklanması buradaki mutlak yetki ve her tür sorumluluktan azade olmanın sonuçlarından olmuştur. Hatta Engizisyon mahkemesi üyeleri arasında pek çok suçlu insan modeli ortaya çıkmıştır; bunlar, ceplerini doldurmak için gasp ve rüşvet suçu işlemekten asla çekinmezlerdi. Para ve mallara el koyma cezası, zimmete para geçirme yerlerinin en verimli alanlarıydı. Bizzat kraliyet hazinesi bu kaynaktan yüz binlerce ek gelir elde etmiştir. Muazzam malların sahipleri hapishanelerde açlıktan ölürken, diğer tarafta birtakım Engizisyon mahkemesi üyeleri, kendilerine dokunabilecek herhangi bir el ve ulaşacak bir ceza olmaksızın kızlara ve kadınlara el koyma girişimlerinde bulunuyorlardı.”

Kendisi açısından genişçe ele aldığımız kadarıyla Müslüman Endülüs'te cereyan eden olaylar, -kuvvetle sanıyorum ki- bize, İslâm'ın daha önce girip yayıldığı sonra da geri çekildiği bölgelerden İspanya, Doğu Avrupa ve Orta Asya'daki üç halden birini açıklamaktadır. İspanya'da, tarihin bir benzerine şahit olmadığı mezhepçi bir şiddet uygulandı. Zikredilen hedefi gerçekleştirmeleri için sürgün ve bedenî tasfiye gibi devamında gelen hamleler de bu uygulamalarla paralel bir şekilde devam etti.

Doğu Avrupa'da, mesela Yugoslavya'da Müslümanların geri çekilmelerine imkân veren mezhebî baskı, sürgün ve fiziksel tasfiyeler bir yana diğer amilleri de eklemek mümkündür. Burada komünist sistem Tito eliyle yerleşmiş, Nazilere yardım ettikleri gerekçesiyle iki milyon Müslüman tasfiye edilmiştir. Diğer milyonlarca Müslüman da Kırım'da Stalin eliyle aynı akıbete uğramıştır. Bunun yanında bir de İslâm'ın buralarda yaşadığı zamansal sürecin darlığı, Osmanlıların dinî siyasetlerinde zaman zaman yaptıkları yanlış uygulamalar gibi diğer yardımcı etkenlere dikkatlerimizi çevirebiliriz. Ayrıca şu sebepleri de sıralamak mümkündür: Buraları ele geçirenlerle Doğu Avrupa halkları arasında beklenen medeniyet geriliminin olmaması, İslâm'ın yayıldığı diğer yerlere bakarak Kur'ân dili olan Arapçanın rolünün azalması, Doğu Avrupalıların oralarda İslâm'la alâkalı ne varsa onları tasfiye hususunda büyük sömürgeci güçlere ve Siyonist teşkilatlara dayanması, son olarak da komünist sistemlerin bölgeye tahakküm etmesi, bu sistemlerin İslâm'la ilişkilerinde -sınırlandırarak söylersek- kilise teşkilatlarından şiddet ve vahşilikte daha geride olmaması ve dayandıkları üslûplar bakımından büyük oranda Engizisyon mahkemelerine benzemesi...

Başka Komünist rejimlere boyun eğen Orta Asya'ya gelince, buralar son derece sert baskılara maruz kalmalarına rağmen bölgedeki Müslümanlarının çokluğu, tarih ve medeniyetin derinliklerindeki İslâmî kökler, çilelere karşı bu insan-

lara bir dereceye kadar sabretme gücü vermiş ve birtakım mezhebî özelliklerin korunmasını mümkün kılmıştır. Hatta son dönemlerinde Sovyet rejimi, pratik durum karşısında bölge Müslümanlarının bazı haklarını kabul etmeye ve uygulamaya koymaya zorlanmıştır.

İslâm Devleti içinde ve İslâmî yönetimin gölgesi altında Müslüman olmaları İslâm'a nakleden kanallar pek çoktur. Bazıları şöyledir: Toplumsal olarak yakın temas ve güzel örneklik, kültürel tesirler, günlük karşılıklı sohbet, kişisel ve toplumsal davet, resmî kurumların faaliyetleri, toplumsal bağlar, mezhepler ve dinlerin bizzat kendileri ve konuları arasındaki karşılaştırmalar vs... Fakat bu dinin temeyyüz ettiği çekim kanallarının, geniş gönüllülüğüyle başkalarını dehşete düşüren parlaklığı ve kendi dallarında ve mesleklerinde araştırma yapanların yakalarına yapışan hayranlığın hepsi sadece bunlar değildir.

Bu, şüphesiz ki Allah'ın insanlık için en son inanç sistemi olarak murat ettiği dindir. Bu akîde, sırât-ı müstakim üzerinden en zor yollara tam bir ahenkle, insicamlı, bağışta bulunan, isteklere karşılık veren ve yaratıcı bir uyumla, Allah'ın yeryüzü ve üstündekilerin sonunun gelmesine izin verene kadar, insanlığa rehberlik edecektir. Bundan dolayı İslâm'ın, tüm yeryüzünde başka bir din ya da mezhebin sahip olmadığı şeylere sahip olması kaçınılmazdır. Böyle olunca tarih boyunca İslâm'ın süratli bir şekilde yayılması ve beşer topluluklarının onun içinde erimesi, bu din gibi bir dinde öngörülen gidişatı göz önüne alarak dehşete düşürücü şaşırtıcı bir durum asla olmayacaktır.

6. "Diplomasi" ve İslâm Tarihinde Barış İlişkileri

İslâm âlemi ile etrafında ya da yakınında bulunan devletler arasındaki alâkalar savaşa odaklanmış değildir. Arada, bazen genişleyen bazen daralan barış alanları vardır. Fakat bu alâka zaman ve mekânda yayılarak belli bir mesafede şekillenmiş, bu arada eski ve yeni pek çok tarihinin belirttiği uluslar arası ilişki gelenekleri yerleşmiştir. Resûlullah (a.s.)'in Kureyş ile hicretin 6. yılında yaptığı Hudeybiye anlaşmasından, sonraki senede bunu takiben Hz. Peygamber (a.s.)'in, yeryüzündeki değişik liderlerle yazışmasından ve bunların İslâmî diplomasinin en önemli halkalarından biri olarak sayılmasından Hz. Peygamber (a.s.)'in İslâm Devleti ile Bizans Devleti arasını ayıran bir şerit üzerinde yayılmış pek çok kabile liderliklerini onayladığı anlaşmalara kadar; işte İslâm'ın bu erken devirlerinden başlayarak takip eden asırlar boyunca İslâm tarihi, verimli ve üretken bir devletlerarası barış ilişkileri ve diplomatik münasebetler ağına şahit olmuştur.

Bu diplomatik ilişkiler İslâm devletine pek çok yarar getirmiş, Orta Çağ tarihinde bir çeşit devletlerarası dengenin kurulmasına yardımcı olmuş, sonuçları - çoğu zaman- karşılıklı teminat ve düşmanlara karşı Müslüman askerlerin desteklenmesi olarak ortaya çıkmıştır.

Medine'deki ilk İslâm devletinin kuruluşunun daha başlangıç zamanlarından ve Arap yarımadasının kuzeyinde tedricî olarak genişlemesinden başlayıp ilerleyen zamanlar içerisinde Resûlullah (s.a.v.), hicrî 6. yılda yaptığı Hudeybiye

sulh anlaşmasıyla pratik örneğini göstererek, silah kullanarak gerçekleştirilmesi mümkün olmayan barışçıl ilişkileri hayata geçirmeye muvaffak olmuştur.

Kur'ân-ı Kerim, bu başarıyı fetih olarak adlandırmaktadır. İbn Hişam - Zührî'den naklen- söz konusu başarıyı bugüne kadar İslâm'ın şahit olduğu en büyük fetih olarak değerlendirmektedir. Savaş, insanların karşılaştıkları yerlerde dönüp dolaşıyordu. Ateşkes yapıp harbe son verildiğinde, insanlar birbirlerine karşı güven içinde olduklarında, birbirleriyle karşılaşip müzakereler yaptıklarında düşünce sahibi olup İslâm'ı araştırıp öğrenenler İslâm'a girmiş oluyorlardı. O iki sene içinde, daha önce İslâm'a girenler kadar ya da daha çok insan İslâm'a girmiş oldu.

Hiç şüphe yok ki Kureyş'in, İslâm devletini yok etmek üzere uzun süren savaşlarından sonra Müslümanlarla sadece anlaşmaya yanaşması bile, genç devleti ve yeni dini kabul anlamına gelmektedir. Kureyş'in kendisi, putçuluğun sözcüsü ve mukaddes beldenin sınırlarının koruyucusu olduğundan Arap yarımadasına yayılmış bulunan diğer kabileler, Kureyş'in liderliğine tabi olmak ve kendi geleceklerini onların geleceğine bağlamak konusunda bizzat karar verdiler. Ayrıca ya Kureyş'in dinine girmek ya da onlarla ittifak yapmak suretiyle uygun gördükleri askerî kampı seçmek konusunda kendilerinin tamamen özgür olduklarını düşündüler. Daha fazla müttefik edinmek ve yeni dine girenleri artırmak amacıyla daha uzak yerlerde harekete geçmeleri için Müslümanların önüne bu fırsat açılmış oldu. Diğer cihetten Müslümanlar, Hudeybiye anlaşması şartlarının kendilerine sunduğu barış ortamından da faydalandılar.

Huzaa'nın Müslüman ordusuna katılması bu konuda Resûlullah (s.a.v.)'a büyük bir destek oldu. Çünkü Ehâbîş denilen ve değişik kabilelerden oluşan -ki Kureyşliler onların savaş kudretlerine itimat ederlerdi- büyük bir grup Huzaalılardan sayılırdı. Böylelikle Hz. Muhammed (a.s.), bu kuvvetten önemli bir grubu kendi tarafına kattı ve bununla Kureyş'in savaş merkezini zayıflattı.

Thomas Arnold, Hz. Peygamber'in Mekkelilere karşı ardı ardına yapmış olduğu savaşların, bu şehrin kenarlarında ikamet eden kabileleri hatta Yemen sınırlarını yeni dinin hâkimiyetinden -o vakte kadar- oldukça uzak kıldığını düşünmektedir. Fakat Hudeybiye barış anlaşması, güneydeki Arap beldeleriyle bu aralıkta oldukça kolay ilişkiye geçmeyi sağlamıştır.

Hudeybiye'yi takip eden süreçte Yemen'de İslâm'ın yayılmasının askerî cihetten de büyük bir önemi vardı. Bu, Kureyş'in güney ve kuzeyden Müslümanlarca kuşatıldığı anlamına gelmektedir. Böylece Mekke ve Kureyş'in akıbeti nihaî olarak belirlenmiş oluyordu. Kureyş'in, cahiliye taassubunun kendisine verdiği yüzeysel hedefler güttüğü bir vakitte bu durum vardı. Bu cahiliye taassubu o sene Müslümanları Beyt-i Haram'a girmekten alıkoymuştu, aynı şekilde Kureyşli Müslümanlar da oradaki yakınlarının hoşnutsuzluğuna rağmen Mekke'ye sokulmuşlardı. Ayrıca Müslümanlar bu sulh döneminde ticaretlerini rahatça yapabilmeleri için istikrar ortamını da elde etmişlerdi.

Hız. Peygamber, insanları İslâm'a kazandırmak ve kurduğu devlete sadık kılmak bir yana, bu çok değerli fırsatı tüm gücüyle çekip almaktan geri durmamıştır. Bunu da Hayber ve etrafında toplanan İslâm karşıtı Yahudiler, Bizanslılar ve Kuzey bölgelerde İslâm'ın büyümesiyle birlikte rahatsızlıkları artan anlaşmalı Araplar gibi diğer kuvvetlerle -ki bunlara bir de çölün değişik yerlerindeki bedevî kabilelerin oluşturdukları grupları ve Müslümanlara darbe vurmaya amacıyla uygun fırsat kollayanları eklemek lazımdır- mücadele ederek gerçekleştirmiştir.

Daha sonra sıra Hız. Peygamber'in birtakım ülke idarecileriyle mektuplaşmasına geldi. Bu mektuplaşmalar, bizzat Hudeybiye barış anlaşmasının sonuçlarından biridir; Hız. Peygamber (a.s.)'in, evrensel hedeflerini gerçekleştirmek için barışçıl iletişim teşebbüsündeki arzusunu teyit etmektedir, böylelikle de İslâm daveti dar coğrafya toplumundan tüm yeryüzüne nakledilmiş oldu. Resûlullah (s.a.v.)'in elçileri, Sasanî Hâkimi Kısra Hüsrev, Bizans İmparatoru Herakliyüs, Mısır Hâkimi Mukavkıs, Habeş Hâkimi Necaşî, Dimaşk Hâkimi Münzir el-Gassanî'den her birine mektupları ulaştırdılar. Bu mektuplar devletlerarası boyutta bir tebliğ hamlesi olmuştur ve bu dinin sadece bir Arap ya da Arap yarımadası dini olmadığını ilân etmiştir. Bu din, nerede olursa olsun insana gelen bir dindir. Aynı şekilde bu mektuplar hâkim yönetimlere, davete icabet ya da -en azından- İslâmî davetin serbestçe hareket etmesi girişimine müsamahayla bakılması, halkların baskı ve zor altında kalmaksızın dilediklerinde İslâm inancını seçmekte serbest olmaları çağrısını taşımıştır. Yine bu mektuplar, bu yönetimlere son dinin önündeki yolların açılması, aksi takdirde istenilen hedefin gerçekleşmesi için kuvvet kullanmanın arada hakem olacağı hususunda bir uyarıyı da içermektedir.

Bu elçilik gönderme hadisesi, diplomatik hareketler bakımından eşsiz bir olaydır. Peygamber (s.a.v.), bu güçlü meliklerin, davetini -tercih edilen görüşe göre- hemen kabul edeceklerini beklemiyordu. O, İslâm'ın kavmi ve aşireti içinde yayılması için sürekli bir uğraş içerisindeydi. Ne var ki, elçiler gönderme işi peygamberlik görevini tamamlayan bir uygulama olarak görülmektedir. Hız. Peygamber (a.s.)'in, davetiyle yöneldiği kadim dünya, muhtelif aralıklarla yıkılma sinyalleri veren dayanaksız esaslar üzerinde duruyordu. Kadim dinler ise çoktan çökmüş ve zaafa düşmüştü. İslâm'ın çağrısına gelince o, ciddiyeti, sadeliği ve gücü ile araştırmayı ve incelenmeyi hak eden bir olgu olarak ortaya çıkıyordu. Akil sahiplerinin, bu yeni davanın arkasında patlama yapma sinyali veren dinamiklerin bulunduğunu keşfetmesi zor değildi. Gerçekten de söz konusu patlama oldukça kısa bir sürede gerçekleşmiştir.

Raşit Halifeler (r.a.) zamanındaki İslâmî fetihler dönemi, bazı sebeplerle, dikkat çekici barışçıl ilişkiler alanı açmaya imkân bulamamıştır: Belli bir zamanda büyük hedefleri gerçekleştirmek üzere beşer tarihindeki bu emsalsiz olgunun gücü, iki düşman devletten birinin düşürülmesi -ki bu devlet, İran ve Doğu Akdeniz topraklarında hüküm süren Sasanî devletidir-, diğer düşman devlet olan Bizans'ın uzun zamandır Filistin, Şam, Mezopotamya, Mısır, Akdeniz'deki bazı

adalar gibi otoritesine boyun eğen toprakların çoğundan çıkarılması, Bizanslıların nefeslerini toplamaya ve barışçıl ilişki alanlarını genişletecek tarzda İslâm devletiyle münasebetlerini yeniden düzenlemeye herhangi bir fırsat bulamamaları. Bununla birlikte fetihler devri barışçıl irtibat girişimlerine ve taraflar arasında karşılıklı temsilcilerin gönderilmesine özellikle de Sasanî Fars Devletiyle yapılanına tanık olmuştur. Orada Müslüman liderler ile Kısra ve Rüstem arasında cereyan eden pek çok konuşma olmuştur. Ancak bunların hiç biri fayda getirmemiştir.

Emevî Döneminin başlarından itibaren barışçıl ilişkilerin ipleri, yaygın askerî mücadele aşamalarına paralel bir şekilde örülmeye başlanmıştır. Karşılıklı temas noktaları, bu asır süresince Mezopotamya'da kıyı boyunca, Anadolu ve Şam'ın kuzeylerinde; Şam, Mısır ve Afrika sahillerinde; Akdeniz'deki adalarda, Endülüs'te ve Güney Avrupa sahillerinde bu askerî mücadeleye tanık olmuştur.

Bizans Devletinin, Raşit Halifeler dönemindeki yenilginin kendisini güçten düşüş ve istikrarı kaybetmeye sürüklemesinden sonra istikrar ve üstünlüğü tekrar ele alabilmiş olmasına ilâve olarak Emevî yönetimlerinin sürekli bir şekilde sıkıntı çektiği dâhilî meşgaleler sebebiyle; işte bu ve başka sebeplerle Bizans devleti hücum siyasetine yeniden döndü ve kendileriyle Emevîler arasında hakem olarak silahlı kuvvetlere dayandı. Fakat Bizans -Emevîlerin yolunu izleyerek- Muaviye b. Ebi Süfyan'ın başını çektiği ve arkasından Emevî halifelerinin devam ettirdiği Emevî siyasetinde yaz ve kış seferleri diye bilinen yazın ve kışın sürekli saldırılarla Bizans Devletini ele geçirme plânı karşısında daima askerî güç kullanmanın neredeyse imkânsız bir durum olduğunu gördü. Kıyı boylarının takviyesi ve sadece Emevî Devleti sınırlarını korumak için değil, buraların hareket noktalarına dönüştürülmesi karşısında ve "hücum en iyi savunmadır" kaidesince Bizanslılara hücumların sürekli devam etmesine rağmen. Kendi açılarından Bizanslıların, bitirici bir darbe vurma girişimine yönelmekten Emevîleri engellemek ve Raşit Halifeler döneminde Bizans İmparatorluğunun kaybettiği bazı yerleri geri almak için karadan ve denizden sürekli hücum yöntemine başvurmalarına rağmen...

Bu ya da şuna karşın ve her iki devletin dâhilî problemlerinin artması, savaşın maddî ve insanî kaynakları tüketmesi, bu iki devletin içerde ve dışarıda diğer düşmanlarına vakit ayırmak istemeleri ve her iki tarafın arkası kesilmez mücadelelerde aşırı meşgul olduklarını çokça ifade edenlerin varlığı sebebiyle, Emevîler ve Bizanslılar geçici ateşkes ile uzun süreli barış arasında değişebilecek barışçıl ilişkiler için bir durum araştırmasına, esir değişimine, genel mânâda kültür ve medeniyet tecrübelerinden yararlanmaya mecbur hale geldiler.

Abbasilerin gelişi ve devamındaki pek çok dönem boyunca barışçıl ilişki alanları, süregelen savaşlara karşın, genişleyerek ve verimli bir şekilde artmış, heyetlerin, elçilerin ve özel temsilcilerin karşılıklı gidip gelmesi derecesine erişmiştir. Hatta Emevîler dönemi de bu tür ilişkilerin ilk örneklerine tanıklık etmiştir.

Milletlerarası değişkenler ile Asya, Avrupa ve Afrika'da çeşitli kutuplaşmaların varlığı, diğer taraflara: Endülüs'teki Emevîler ile Gal (Fransa) kentlerindeki

Frenkler bir yana, Abbasî ve Bizans taraflarına yeni bir yükümlülük boyutu getirmiştir. Bu, tarafların menfaatlerini korumak ve -sınırları güvende kılma ve uygun müttefik oluşturma amacıyla tarafların her biri için uyumlu şemsiye sağlama anlamına gelen- devletlerarası dengeyi muhafaza etmek için barış çabasını ve diplomatik ilişkileri harekete geçirme boyutudur.

Abbasîlerin, Bizans'a karşı, 'Anadolu'nun içlerine doğru sürekli hücumda bulunmak en iyi savunmadır' şeklindeki Emevî prensibine uygun bir politika yürütmelerine, ilk dönemlerinde belli aralıklarla Bizans'a karşı saldırılar gerçekleştirmelerine rağmen -bu bize Emevîlerin yaz ve kış seferlerini hatırlatıyor- topraklarını korumak ve menfaatlerini sağlamlaştırmak için barışçıl ilişkilerin vesile olduğu yeni devletlerarası konum sebebiyle kendilerini diplomatik ilişkilere zorunlu hissettiler.

Endülüs'teki muhalif devlet, İspanya'yı parçalamak ve Emevî varlığını yıkmak için daima her fırsatı kullanan yakın düşmanı Frenkler içinde bulununca; Endülüs'ü hilâfet alanına geri getirmekten aciz kalan Abbasî Devleti, Kuzeyden Abbasî sınırlarını yarmak için fırsatları kollayan yakın düşmanı Bizans Devletinin toprakları içinde bulununca ve Katolik Frenk Devleti, Ortodoks Bizans ile siyâsî ve mezhebî husumet içinde olunca, bu dört taraf, diğer tarafa karşı ikili anlaşmalar yapmak için uygun fırsatlar bulmuşlardır. Ya da en azından ortak düşmanlarına karşı yardımlaşma ve anlaşmayı gerçekleştirme imkânı elde etmişlerdir.

Böylece şartlar, Endülüs'teki Emevîlerin ve Doğu Avrupa'daki Bizanslıların her birini Abbasî ve Frenklere karşı işbirliği yapmaya itmiş; tarihsel dönem, devletlerarası dengeler ve uzlaşma siyasetinde erken dönemde ortaya konan eşine az rastlanır diplomatik bir diyaloga tanıklık etmiştir. Buna rağmen her iki kesimden bazı eski ve yeni tarihçiler, taraflar arasındaki barışa dayalı karşılıklı ilişkilerin boyutunu tasvir ederlerken tarihî gerçekliğinden uzak bir biçimde mübalağaya düşmüşlerdir. Mesela Harun Reşid ile Charlemagne arasında geçenlerin anlatıldığı rivayetler böyledir. Zira kesindir ki, iyi ve samimî ilişkiler ne şekilde olursa olsun bu ilişkilerin bizzat kendisi, Müslümanlar ile Avrupalı tarafların farklılığını zaruri olarak var sayar ve bunun için üstelik iki tarafın rivayetleri içinde şüpheye mahal bırakmayacak derecede pek çok şahit mevcuttur.

Abbasî devrinin ortalarından itibaren Eyyübîler ve Memlûkler'den başka Şam, Filistin, Mısır, Kuzey Afrika ve Akdeniz'deki adalar üzerinde hâkimiyet kuran Fatimîler, Selçuklular ve bunlardan ayrılan mahallî oluşumlar gibi yeni İslâmî kuvvetler ortaya çıktı. Batı ile karşılıklı meydan okuma bölgelerinde bulunmaları sebebiyle, Avrupa ile savaş ve barışta gerçekleştirilen devletlerarası ilişki boyutlarının sınırlarının çizilmesinde aslan payını almak bu kuvvetlere nasip oldu. Savaş içerikli ilişkiler iki asırlık bir zaman dilimini kaplayan Haçlı savaşları döneminde zirvesine ulaştı. Bu Haçlı savaşları döneminde birtakım barışçıl ilişkiler halkası ve diplomatik alâkalar da yok değildir. Özellikle Eyyübîler ile Germenler arasında geniş çaplı barışçıl görüşmelere tanık olan altıncı Haçlı seferleri za-

manını hatırlamakta yarar vardır. Hatta Nasır Salahaddin döneminin sonlarındaki üçüncü Haçlı Savaşı esnasında Haçlı ve Eyyûbî tarafları, tarihî şartların getirdiği sonuçların, belirli bir süre için de olsa kendilerini savaştan uzak durmaya ve her iki tarafın hem kendilerini bulmalarına hem de dâhilî problemlerin halli için vakit elde etmeye imkân verecek barış akdi yapmaya zorladığını görmüşlerdir. Böylelikle H.587 yılında İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard ile EyyûbîEyyûbî Sultanı Nasır Salahaddin arasında Remle anlaşması yapılmıştır.

Osmanlıların, İslâm âleminin liderliğini ele aldıkları güçlü dönemlerinde savaş ve barış siyasetlerinin yöneldiği esas saha Avrupa idi. Gerçekte savaş, Osmanlı dönemi boyunca altı asırdan fazla bir süre içinde alabildiğine geniş alanlarda gerçekleşmiştir. Askerî çaba iki ana merhaleden geçmiştir. Bunlardan ilki, diğer devletlere ve Avrupalı güçlere karşı ardı ardına devam eden cihada dayanmaktaydı. Ne var ki durumun tersine dönmesi çok vakit almadı, Osmanlı Devleti savunma konumuna çekilmeye zorlandı, daha kuvvetli durumdaki Batılılarla barış konuşmalarına katılmaya ve genellikle aleyhine olan anlaşmaları imzalamaya zaman zaman kendini mecbur hissetti. Sonra bu anlaşmalardan Batılılar lehine imtiyaz ve kazançlar Osmanlı Devleti bünyesine girmiş oldu, Osmanlılara düşman dâhilî kuvvetler bu anlaşmaların gölgesi altında faaliyet imkânı buldu. Bu güçler, komplo, saldırı, devleti iyice zaafa düşüren iç karışıklık ve çalkantılar yaymak için ölümcül bir fırsat gözlüyorlardı. Sonunda Osmanlı, içerde ve dışarıda kendisini yıkacak imkânları düşmanlarına verdi; Müslümanların üstünlüğünün, cihad ruhunun ve Batı'ya karşı harekette askerî kudretin sembolü olan halifelik müessesesini ortadan kaldırdı.

Durum ne olursa olsun, risalet asrından Osmanlı'nın düşüşüne kadar İslâm devletleri tarihi, bu devletlerin düşmanlarıyla ilişkilerinde, canlılık ve esnekliği ile kendini belli eden İslâm hukukunun kaideleri ve verileri ışığında, dönemsel isteklere ve gereksinimlere uygun olarak hem savaş hem de barış yöntemine başvurabildiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Müslümanlarla düşmanları arasında barış görüşmelerini oluşturan gücün çoğu zaman, İslâm'ın yüce hedeflerinin gerçekleşmesi için daha çok imkânı vardı. Ne var ki kuvvet kaybolunca ya da zayıf düşmeye ve dağılmaya başlayınca bu kez diyalog, düşmanın isteklerinin gerçekleşmesi, devam ede gelen tarihsel plânını uygulayabilmesi, İslâm'ın gücünü kırabilmesi ve İslâm Ümmetinin parçalanması için düşman lehinde bir fırsata dönüştü.

SONUÇ

“Tarihin” varlığını pekiştiren Samuel Huntington’un “medeniyetler çatışması” tezi ile “tarihin” sonunu ilân eden Francis Fukuyama’nın “tarihin sonu” arasında yüz seksen derecelik açı farkına varan büyük bir uçurum vardır. Bu da kuşkusuz, Batılı aklın ister teorilerinde, ister inançlarında ve ister siyasetlerinde olsun, içine düştüğü krizlerden birine işaret etmektedir. Zira görüldüğü kadarıyla bu, ele aldığımız konu çerçevesinde “ya bu ya şu”; ya kavga ya diyalog determi-

nizmine hapsedilmiştir. Oysa İslâm, bu yanlış söylemi kırmakta ve bu ikili sunuma karşı “bu ve şu”: hem mücadele hem de diyalog ilkesini ileri sürmektedir. Böylece biz bu çalışmanın süresince, uzun süreli tarihimizde de görüldüğü üzere hem inanç hem hukukla ilgili kurumlarımızda bu iki etkinliğin aynı anda bulunabilmesinin mümkün olduğunu müşahede etmiş olmaktadır.

Kuşkusuz bu, dinimizin neresini tahlil etsek orasında göreceğimiz ve onun diğerlerinden ayrıştığı “vasat olma” özelliğidir, diğer olgu ve bilgilerle birlikte gereğince hareket edeceğimiz bir ölçü veya metot kabul edilebilecek bir özelliktir. Ayette şöyle buyrulur: “*Ve işte böylece Biz sizi örnek bir ümmet kıldık ki, insanlar nezdinde Hakk'ın şahitleri olasınız ve Peygamber de sizin hakkınızda şahit olsun*” (Bakara 2/143). Burada orta (vasat) olma, coğrafi bir bölge anlamında değildir. Orta ümmet olma, inanca dayalı bir duruş, davranış stratejisi, bu evren ve varlıkta mümin insanın konumuna güçlü bir vurgu anlamındadır. Orta ümmet olma, dengeyi sağlamak ve sağa ya da sola kanatları eğmemek üzere daimî bir güç demektir. İşte bu güç vasıtasıyla insanlar üzerinde şahitlik etme mefhumu gerçekleşmiş oluyor. Zira bu güç, herhangi bir taraf adına adaleti bozmayan ve bozması caiz olmayan dengeli bir yönetim üzerinden insanlara hükümler olmaktadır. Bizimle diyalog kuran ya da çarpışan Batıların dinî ve kültürel tesirleri aşırılıklarından sıyrılmaları, siyasî ve stratejik taleplerinin aksini iddia etmeleri, ekonomik hegemonya ve çıkarlarından vazgeçmeleri asla mümkün değildir. Hatta -belki de en önemlisi budur-, çoğu zaman gaybı reddeden ve Allah'ı inkâr eden materyalizm sınırlarına varan laikçi bakışa paralel olarak Hıristiyanlık unsurları ve Yahudilik yönleri taşıyan medeniyet yapılarında Batıların çıkış yollarını ve aralıklarını aşması mümkün görünmemektedir.

Bu araştırmanın sonunda kişinin korkabileceği şeylerin en başında geleni ise, diyalog çağrısının, diyalog isteyenlerle birlikte şu iki yönden birine kayıp gitmesidir. Bunlardan birincisi -ki oldukça açıktır- milletler ve halklar arasında fedakârlıkta bulunma ve dinî engellerin aradan kaldırılması bahanesi adı altında, bizi diğer din mensuplarından ayırt eden birtakım erdem ve hususiyetlerimizden şu ya da bu kadar derece vazgeçmemizdir. İkincisi -ki bu son derece gizli ve keşfedilmesi zor olanıdır- dinler arasında eşitliğe çağırarak ya da -en azından- aradaki engelleri aza indirmek amacıyla olan bu (kuşkulu) çabalar sayesinde bir yönden İslâm'a yönelik düşmanlığı yok etmeyi hatırdan geçirirken, muharref dinlerin devamlılığına garanti ve meşruiyet vermemiz, belki de, kendisine herhangi bir şirk, çokluk ve putçuluk şaibesi asla bulaşmamış mutlak tevhid üzerinde duran bu dinin esaslarıyla daha başından çelişen hususlarda muharref dinin iddialarını ya da en azından bir yönünü kabul etmemizdir.

Öteki ile bir araya gelme kanalları gerçekten de pek çoktur. Zannediyorum ki pek çok araştırmacı, bu konunun değişik yönlerinden söz etmişlerdir. Bu kanallar aracılığıyla ötekine ulaşmak, onunla diyalog kurmak ve -belki de- son derece önemli sonuçlara varmak mümkündür. Fakat bunların tamamı, kesinlikle, düşmanca niyetlerden uzak, karşılıklı nezakete dayalı prensipler üzerine kurulmalıdır.